

له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

Ketabton.com

له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل

ليکوال

محمد اسمعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

له افغانستانه د مسلکي	د کتاب نوم:
کادرونو د فرار عوامل	
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرندوی:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
۱۳۷۸ ال کال	لومړی چاپ:
۱۳۸۷ ال کال	دویم چاپ:
	د ليکوال
(۱۲)	پرله پسې نومره:
	د خپرندوی
(۱۲)	پرله پسې نومره:
ضياء الرحمن ضياء	کمپوزر:

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	ددې اثر دويم چاپ	۱
۵	سريزه	۲
۱۱	تر غمميزې دمخه څو کلونو کې ښوونيز...	۳
۲۲	د علمي کدرونو د فرار پړاوونه:	۴
۲۲	لومړی پړاو	۵
۳۴	دویم پړاو	۶
۴۳	درېيم پړاو	۷
۵۸	څلورم پړاو	۸
۷۳	پنځم پړاو	۹
۸۳	د ارزښتونو کمزوري کېدل او د فرار...	۱۰
۹۰	د افغانستان راډيو تلويزيون	۱۱
۹۷	ټولنيز- فرهنگي سازمانونه	۱۲
۱۰۶	کابل پوهنتون	۱۳
۱۱۱	د افغانستان علومو اکاډمي	۱۴
۱۱۳	پايله او څو وړاندیزونه	۱۵
۱۲۵	اخځونه	۱۶
۱۲۷	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۱۷

د دې اثر دویم چاپ

دا اثر ما د طالبانو د واکمنۍ د لومړیو کلونو په بهیر کې لیکلی و او پر ۱۳۷۸ل کال، په پېښور کې د افغانستان د مطالعاتو مرکز له خوا چاپ شوی دی، نو ځکه خو تر ۱۳۷۸ل کال پورې د طالبانو د واکمنۍ د بهیر خو لومړني کلونه هم رانغاړي. له ۱۳۵۷ل کال څخه، د دې کتاب تر لیکلو (۱۳۷۸ل کال) پورې، د هر رژیم په واکمنۍ کې افغانستان، گڼ شمېر علمي کادرونه له لاسه ورکړي دي.

زه چې د دې ټولې غمیزې په بهیر کې د خپل هېواد په غېږه کې اوسېدم، نو د هېواد د نورې ویجاړۍ تر څنگ، علمي او

فرهنگي مرکزونو ته اوښتو زیانونو د پریزات خوړولم، نو ځکه مې د هېواد هر گوت کې، چې کوم علمي او کلتوري مرکز ته زیان رسېده، ما به یادښتاوه، زما د همدغو یادښتونو د اوډنې په نتیجه کې، دا او یو بل څېړنیز اثر (د افغانستان فرهنگ ته اوښتي زیانونه) رامنځته شول. حقیقت خو دادی، چې کله یوه

ټولنه له ذهني پلوه زيانمنه او وپاشل شي، د هغې بيارغونه ډېره مشكله وي، فزيكي ويجاړي بېرته په مغزو جوړېږي، خو د مغزونو ويجاړي په فزيكي رغونې نه جوړېږي. ((له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل)) اثر ماد همدغه خطر د احساس له امله ليکلی او همغه وخت او اوس هم، خپل هېواد ته دا خطر احساسوم، چې له هېواده ((د مغزونو فرار)) هېواد ته څومره رنځوونکې ناروغي ده.

د وروستيو څو کلونو په بهير کې، سره له دې چې اوس هم د هېواد په گڼ شمېر سيمو کې تر (۲۲۵) زيات ښوونځي تړل شوي او سيزل شوي او لا هم دا لړۍ دوام لري، خو بيا هم د هيله مندي يوه خبره داده، چې په هېواد کې ښوونيز، روزنيز او د لوړو زده کړو مرکزونه زيات شوي او په مليونو افغانان پر زده کړو بوخت دي. د دې ترڅنگ يو زيات شمېر بهر مېشتي تحصيل کړي، افغانان بېرته خپل هېواد ته راستانه شوي او دلته د خپل هېواد پر ابادۍ بوخت دي، په دې ډول هغه هيله، وړانديز او وړاندوينه، چې د دې اثر د ليکلو پر وخت، د دې اثر په وروستۍ برخه کې راغلې، يوه برخه يې هغه وخت يوازې يوه هيله وه، خو اوس عملي شوې ده. د طالبانو د حاکميت پر مهال د هغوی پر نيمگړتياوو څه ليکل، له خپل سر سره د لوبو

په مانا وو. خو ما هغه وخت هم د هېواد علمي برخې او کادرته رسېدلی زیان، تر خپله وسه بیان کړی دی.

دا چې دا کتاب تر هغې نېټې لس کاله وروسته یو ځل بیا چاپېږي، زه نه غواړم کوم خاص بدلون په کې راولم او د هغه وخت د سیاسي او ټولنیزو دردونو انځورونو ته نوی رنگ ورکړم، هره لیکنه د خپل وخت رنگ او خوند لري، پر تېر مهال، د اوسمهال رنگ ګډول، د لیکوال د هغې زمانې رسالت او مسوولیت کمزورې، نو ځکه زه نه غواړم خپله کلتوري ماضي بل رنگ ونسیم. په دې اثر کې مې یوازې چاپي او ځینې املايي-انشایي تېروتنې تر زیاته حده سمې کړي، د اثر په محتوا کې مې هېڅ ډول ګوتې نه دي وهلي، د دې اثر په باب قضاوت لوستونکو ته پرېږدم، چې څنگه یې ارزوي. د اوسنۍ زمانې د حالاتو په اړه هم بې تفاوته نه یم، لوستونکي کولای شي د اوسمهالو پېښو انځورنې، زما په نورو کتابګوتو کې وګوري. لیکوال ته خپل اثار د خپلو اولادونو غوندې خواږه وي، خو هغه اولادونه، چې مور و پلار پرې ډېر تکلیف او ستونزې ګاللې وي، په ډېر زیار یې روزلي وي، نېک صالح هم وي او هېواد ته یې ګټه هم زیاته وي، طبعاً پر مور و پلار ډېر ګران وي. ما خپلې ټولې لیکنې د خپل زړه په وینو ټوکولي، خو ((د افغانستان فرهنگ ته اوبنتي زیانونه)) او بل همدا

اثر، چې اوس ستاسو په لاس کې دی، پر ما ځکه ډېر گران او ډېر راته خواږه دي، چې دې کې زما د هېواد ټول غم او درد پروت دی، د هېواد د فکري شتمنۍ او معنوي پانگې اسکېرلی انځور مې همدلته خوندي دی.

چا مې له کلتور سره څه وکړل؟ چا مې کلتوري شتمنۍ لوټ کړه؟ څه مې لرل او څه اوس نه لرم؟ دې ډول پوښتنو ته مې تر خپله وسه همدې اثارو کې ځواب ویلي دي. په پای کې له خپلو ټولو هېوادوالو، د نن او له سبا چارواکو څخه، هیله کوم، چې د خپلې کلتوري شتمنۍ ساتنې، بډاینې او بیارغونې ته تر بل هر ډگره زیاته پاملرنه وکړي، همدا زموږ د خلکو د هوساینې او پرمختګ اساسي لاره چاره ده.

په همدې هیله

پوهندوی محمد اسمعیل یون

ارگ، د جمهوري ریاست ودانۍ

کابل-افغانستان

۱۳۸۷ل کال د سلواغې ۲۴مه نېټه

سریزه

(۱۳۵۷-۱۳۷۷ل) کلونه د افغانستان د ټول تاریخ په تېره بیا د معاصر تاریخ تر ټولو بد، ستونزمن، کرکجن، تاوجن، غمجن، زړه بوږنوونکي او خواشینوونکي کلونه دي. پر همدې کلونو ډول ډول ناتارونو او غمیزو، د افغانانو د ژوند او د نوي عصري راتوکېدلي تمدن غوټې وروړلې او د خوشالوونکو هیلو ستوني یې خپټه کړل. د ۱۳۵۷ل کال د دویمې میاشتې لومړۍ لسيزه وه، چې پر افغان ولس یو نابیره ناتار اړېږوت. د ۱۳۵۸ل کال د مرغومي پر شپږمه، په بهرني یرغل سره دا ناتار نوي او بشپړتيايي پړاو ته ورسېد. د ۱۳۲۵ل کال د غويي پر ۱۴ د ناورین په متن کې یو ډول ظاهري بدلون ته اړتیا پېښه شوه. د ۱۳۷۱ل کال د غويي پر اتمې؛ د دې لویې غمیزې د پیل تر ورځې یوه ورځ وروسته په سپین رنگ کې یو بل تور ناتار زموږ پر اسکېرلي ولس وتپل شو. څلورنیم کاله دې غمیزې دوام وکړ او څه چې لاهه تېرو غمیزو خوندي او جوړ پاتې وو، یو په بل پسې لوت او تالاشول او هر څه یې د نېستۍ پر سیند لاهو کړل. دې پرله پسې غمیزو همداسې غزونې وکړې او هرې خواته یې د کرکې، ورانۍ او وحشت اوروڼه وشیندل.

افغانستان او افغان ولس د دې غميزو او ناتارونو په بهير کې دومره وکړېدل، چې ډېر څه يې له لاسه ورکړل. مادي شتمنۍ تباه شوې، تر (۵۰۰) زيات پلونه تباه شول، په زرگونو کيلو متره پوخ سړک تباه شو، تر (۲۰۰۰) زياتې لويې او وړې فابريکې له منځه لاړې، (۳۵۰۰) بسونځي ړنگ او وسپړل شول، د ۷ ميليونه خلکو د لوستوال کېدو مخه ونيول شوه، ۶ ميليونه کسان مهاجرت ته اړ شول، د مرکز په ګډون د هېواد تر ۳۰ زيات لوی ښارونه ځينې په نيمه او ځينې په بشپړ ډول تباه شول، يو نيم مليون کسان ووژل شول، يو نيم مليون ټپي، معيوب او معلول شول، په لسگونو لوی، په سلگونو منځني او شخصي کتابتونونه تباه شول، شل ميليونه ټوکه کتابونه تباه او چور شول؛ يو ملي او څو سيمه ييز موزيمونه تباه شول؛ له ۱۲۰ زرو ټوټو څخه زيات تاريخي اثار له دې موزيمونو لوت او تالا شول؛ تر ۲۰ زرو زياتې علمي تاريخي او هنري خطي نسخې تباه شوې؛ په زرگونو هنري اثار او تابلوگانې وسپړل شول، په ټنونو سره او سپين زر تر هېواده بهر کړای شول؛ په مليونو ټنه و سپنه او په لسگونو ټنه مس په ناڅيز قيمت پر ګاونډيانو وپلورل شول، يوه دوه سوه کلنه مجربه اردو ړنگه کړای شوه، په لسگونو زره دولتي او شخصي ګاډي ويجاړ، چور او وسپړل شول، عقیده يي، سياسي او سيمه ييزو،

سمتي او ژبنيو رنځونو او اورونو ته لمن ووهل شوه، په هېواد كې د ملي انډول او قومي توازن د گډوډولو لپاره هڅې وشوې؛ د سياسي واک پر مصنوعي سرچينو گوتې ووهل شوې. د لوړو زده كړو تر (۱۴) زياتې موسسې د لږ او ډېر وخت لپاره له كاره ولوېدلې، د پوهې او پرمختگ مخې ته په قصدي او ناقصدي ډول خنډونه واچول شول، د ټولنيزو او كلتوري ارزښتونو د سپكاوي او كمزورۍ لپاره هڅې وشوې. د هېواد نړيوال حيثيت ته ستر زيانونه ورو او بنستل، د چاپ او خپرونو شل لوى مركزونه تباه شول، تر شلو زياتې راډيويي او (۷) ټلويزيوني دستگاوي په بشپړ او قسمي ډول ويجاړې شوې، د هېواد زيات او يا هم ټول وگړي له ډول ډول صحي او رواني ناروغيو، اقتصادي ستونزو او نورو رېرو سره مخامخ شول. لنډه دا چې داسې يوه غميزه پر افغانانو راغله، چې نه يې د افغانانو په تېر تاريخ كې ساري موجود و او د نړۍ په تاريخ كې به يې هم كومه انډوليزه بېلگه پيدانه شي.

لكه چې د دې جگړې د ناورين او غميزې په بهير كې د افغانستان زياتره فرهنگي، علمي، اقتصادي مركزونه ړنگ، ويجاړ او چور كړاى شول، همداسې د هېواد پر علمي او فرهنگي كادرونو او د كار سړيو باندې هم د مرگ او درد شمال تېر شو. په زرگونو علمي كادرونه، زنداني، شكنجه او په

بېلابېلو پړاوونو کې، په بېلابېلو پلمو له کاره گوښه کړای شول او نور په لسگونو زره د خپل ټاټوبي پرېښودو ته اړ شول. یو نه اټکلېدونکې شمېر تحصیل کړي افغانان د نړۍ په گوټ گوټ کې خواره شول او هېواد یې له کار او علمي تجربو څخه بې برخې شو.

زه د هېواد د فرهنگ او ابادۍ د لېوال او مینه وال په توګه د خپل ژوند له پیله بیا تردې دمه، د خپل هېواد په غېږ کې اوسېږم، د شلو کلونو د ډول ډول حکومتونو نادودې، د خپل ولس، په ځانګړې ډول د تحصیل کړو هېوادوالو پروړاندې د هر پړاو هغه ناوړه چلند مې په خپلو سترګو لیدلی، چې زموږ په لسگونو زره او ان په لکونو تحصیل کړي افغانان یې د هېواد پرېښودو ته اړ کړل. اوس هېواد د علمي او مسلکي کادرونو له پلوه له یوې لویې خلا سره مخ دی، هر هغه حکومت چې په راتلونکي کې د هېواد د بیا رغونې، د ژوند د خړوب او سوکالی- لپاره څه نیتونه او هیلې لري، نو د علمي کادرونو د نشتوالي له کبله به له سختو ستونزو سره مخ شي.

په دې اثر کې تر ممکنه بریده، په لنډیز سره، په بېلابېلو پړاوونو کې د هېواد د مسلکي او علمي کادرونو، د فرار څرنگوالي او د هغو څومره والی څېړل شوی دی او د هغو د

بېرته راتگ پر څرنگوالي بحث شوی او په دې اړه څو وړاندیزونه شوي دي.

د یادونې وړ بولم، چې د زړه درد او خپلې ملي ولولې د دې کتابگوټي لیکلو ته هڅولی يم. د افغانستان په او سنیو تنگو شرایطو کې د یو پوره علمي او کره اثر لیکل ناشوني ځکه بنکاري، چې د پوره سرچینو او منابعو پیدا کول خورا گران او ان ناشوني دي، ځکه چې په هېواد کې هر څه تباہ شوي دي، کله چې د علمي کادرونو د فرار د څرنگوالي په باب بحث کېږي، نو سړی مجبور دی، چې د معلوماتو لپاره همغې موسسې یا سرچینې ته مراجعه وکړي، خو په هېواد کې دا هر څه تر زیاته بریده تباہ شوي دي. اوس نو چې څوک د افغانستان هرې برخې ته د وړ اړول شوي زیان په اړه څېړنه او پلټنه کوي، نو له سختو ستونزو سره به مخامخ شي او په دې پرو تیارو کې تر مزله وروسته ایله که پر دې بریالی شي، چې د یو څیز څرک پیدا کړي. زه هم له همدغې ستونزې سره مخ شوی يم، ما د هر رقم د پیدا کولو لپاره څو ځله اړونده ادارو ته مراجعه کړې خو څرنگه چې زیات څه تباہ شوي، د دې پرو ان د لازمو او ضروري ارقامو او مدارکو په پیدا کولو بریالی نه شوم، کوم څه چې تر لاسه شول د همغو په رڼا کې مې دغه څو پانې لیکلي، له دې څخه هم څه ناڅه څرک لگي چې د هېواد

فرهنگ او په تېره بیا د علمي کادرونو په برخه کې څه تېر شوي او اوس څه پاتې دي؟ دلته به د ناتار او غمیزې په بهیر کې او د هغو تر پیل لږ دمخه، د هېواد د علمي او مسلکي کادرونو پر ضایعاتو خبرې وکړو.

تر غمیزی دمخه خو کلونو په بهیر کې ښوونیز او روزنیز بهیر ته لنډه کتنه

د ۱۳۵۷ کال د غویی تر ۷ نېټې دمخه خو کلونو کې زموږ ټولنه په نسبي ډول باثباته وه، همدا ثبات د دې سبب شوی و، چې یو لړ ټولنیز، فرهنګي او د ژوند په نورو برخو کې یو لړ پرمختګونه او بریاوې زموږ د خلکو په برخه شي. افغانستان د مخ پر ودې هېوادونو په ډله کې په چټکۍ سره د ودې او پرمختګ پر اوونه وهل. په نړیوال، سیاسي ډګر کې د هېواد دريغ ځلنده او روښانه و. د وخت حکومت خپله زیاته پاملرنه ټولنیز پرمختګ، د ښوونې او روزنې عامېدلو او ودې ته را اړولې وه.

((کله چې پر ۱۳۵۲ کال جمهوریت اعلان شو، نو نوي نظام د معارف لپاره د نوي پروګرام او ریفورم جوړولو وعده ورکړه او کار پیل شو. د کمیت پر ځای کیفیت ته توجه وشوه، له همدې کبله پر ۱۳۵۲ کال نوي ښوونځي جوړ نه شول، خو له زړو ښوونځیو نه په بشپړ ډول کار واخیستل شو

او د ۱۳۵۱ کال د زده کوونکو شمېره چې (۱۴۷) زره تنه وه (۱۲۰) زرو تنو ته لوړه شوه.

د معارف نوی ریفورم د ۱۳۵۳ کال د مرغومي پر (۳۰مه) نېټه پیل شو، د دې ریفورم مهم ټکی د یو داسې پرمختللي معارف منځته راوړل و، چې د وخت افغاني ټولني غوښتنو ته ځواب ووايي او ځوانان په ښه ډول تنویر کړي.

د دې ریفورم له مخې لومړنۍ زده کړې، چې وړیا او اجباري وې، له شپږو کلونو نه اتو کلونو ته لوړې شوې او منځنۍ دوره تجزیه شوه، دوه ټولګي ابتدايي ته ورکړل شول، چې په دې ټولګيو کې د محيطي معلوماتو او د نظري او عملي حرفو زده کړه هم شامله وه. د اتم ټولګي فارغان ثانوي او مسلکي زده کړو ته د کانکور له مخې نیول کېدل او یوځل په کانکور کې ناکامو شویو زده کوونکو ته، په یوه بل کانکور کې هم د ګډون حق ورکول کېده.

د نوي ریفورم پر اساس ثانوي دوره څلور کلنه شوه او نهم ټولګی ساینس او اجتماعیاتو ته د چمتوالي او مسلک ټاکلو لپاره تخصیص شو. پر خصوصي لېسو د یو شمېر عمومي لېسو د بدلولو اقدام وشو، وپتېیل شوه، چې ښوونکي دې لېسانس او تر هغه نه لورې زده کړې ولري او ټولې

داسې موسسې به د دولت په لاس کې وي او د پوهنې وزارت به ټول روزنيز فعاليتونه پرمخ بيايي.

ريفورم ژمنه کوله، چې دولت د ټولو افغانانو لپاره د زده-کړې د زمينې برابرولو مکلفيت لري او د معارف اداره به د مرکزيت پر اصل ولاړه وي. پر ۱۳۵۲ ال کال ۹۰ کليوالي او ۲۵ لومړني ښوونځي نوي جوړ شول، ۱۱۲ يو معلمه ښوونځي دوه معلمه ته، ۲۵ دوه معلمه ښوونځي درې معلمه ته او ۹۷ کليوالي ښوونځي ابتدايي ته لوړ شول؛ د لويانو ۱۹۰ کورسونه په کابل، ۴۱ په بغلان کې او ۳۴ په کوهدامن کې جوړ شول.

پر ۱۳۵۴ ال کال د معارف د نوي ريفورم له مخې ۲۹۴ د شپږو ټولگيو لرونکي لومړني ښوونځي او ۳۳ کليوالي ښوونځي اته ټولگيز شول، ۹ منځني ښوونځي پر لومړيو ښوونځيو بدل شول، د يو شمېر ښوونځيو پر پروگرامونو باندې د نوي ريفورم له مخې نوي نظر وشو.

جمهوري دولت د روزنيزو چارو د تمويل لپاره په ۱۳۵۳-۱۳۵۵م کلونو کې لاندې بوديجه وټاکله:

۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳	کلونه/د بوديجې ډول
۱۴۳۰/۰	۱۱۰۰/	۹۱۰/۷	عادي
۲۳۳/۲	۱۳۸/۸	۷۸/۱	انکشافی

۱۳۳۸/۸

۹۸۸/۸

ټول

۱۲۶۳/۲

په دې دوره کې د ښوونې او روزنې ځینې مهم شاخصونه دا

دي:

۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳	کلونه/شمېر
۹۲۸.۰۲	۸۲۲۸۸.۰	۸۲۱۶.۶	۱- زده کوونکي
۴۰.۶	۴.۹۸	۴.۸۵	۲- ښوونځي
۱۷۳۵	۱۸۸۱	۱۹.۵	الف: کليوالي ښوونځي
۱۸۷۳	۱۸۲۲	۱۴۶۸	ب: لومړني ښوونځي
۳۹۸	۳۹۲	۷۱۲	ج: ثانوي ښوونځي
۲۶۶۷۸	۲۴۶۶۵	۲۴۷۴۵	۳- د ښوونکو شمېر
۲۴۲۶	۱۴۰.۸	۲۷۴۲	الف: د کليوالي ښوونځيو
۱۷۹۲.۰	۱۵۸۳۲	۱۴۸۷۳	ب: د لومړنيو ښوونځيو
۶۳۲۱	۷۴۲۵	۷۱۷۶	ج: د ثانوي ښوونځيو
۳۵/۱۷	۳۵/۳۸	۳۳/۲۰	۴- پريوه ښوونکي د زده کوونکو شمېر
۱۴۵۶۲	۱۳۸۴۵	۱۲۸۴۸	۵- له دولسمو ټولگيو څخه فارغان

د ثانوي ښوونځيو د شمېر په هکله د توضیح وړ ده، چې پر ۱۳۵۳ کال ۱۹۶، پر ۱۳۵۴ کال ۱۹۷ او پر ۱۳۵۵ کال ۱۹۹ منځني ښوونځي لېسو ته لوړ شوي دي.^(۱)

د (۱۹۷۵-۱۹۷۶م) کال د يوې احصائې له مخې په افغانستان کې ۱۹۱۳ کليوالي ښوونځي، ۱۵۱۷ لومړني ښوونځي، ۵۱۲ منځني ښوونځي، ۱۹۷ لېسې، ۱۷ مسلکي ښوونځي، ۱۰ دارالمعلمينه، ۱۹ ديني مدرسې او د لوړو زده کړو ۱۴ موسسې موجودې وې^(۲) د يوې بلې احصائې له مخې پر ۱۹۷۷م کال يوازې د دارالمعلمينو شمېر ۱۵ ته لوړ شو. د جمهوريت په دوره کې د لوړو زده کړو وزارت بودیجه په لاندې ډول ټاکل شوې وه:

۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳	کلونه/د بودجې ډول:
۲۴۹/۰	۲۱۲/۴	۲۱۰/۴	عادي :
۲۴۹/۷	۷۲/۸	۲/۵	انکشافی:
	۳۲۵/۷	۲۸۹/۱	ټوله: ۲۱۲/۸

مليونه افغانۍ

دويم پنځه کلن پلان، د پوهنتون او پولې تخنيک لپاره ۹۰۰ مليونه افغانۍ ټاکلې وې.

^(۱) حبيب الله رفيع، په افغانستان کې د عصري ښوونې او روزنې پيل او پرمختيا، پېښور، ۱۳۷۷ کال، ۱۰۸-۱۱۰ مخونه.

^(۲) شباهنګ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه، پېښور، ۱۳۷۲ کال، ۷، ۸، مخونه.

پر ۱۳۵۳ کال د کابل پوهنتون ټول محصلین (۷۷۹۸) تنه
 وو، چې له دې جملې څخه ۷۴۲ تنه نجونې وې او ۲۳۹ تنو
 استادانو درس ورکاوه.

په ۱۳۵۰-۱۳۵۲ کالونو کې د پوهنتونو د محصلینو شمېره:

۱۳۵۲	۱۳۵۱	۱۳۵۰	کلونه/خانګې:
۱۱۲۳	۱۲۰۵	۱۱۷۳	طب:
	۲۳۵	۷۳۵	کرنه:
۲۰۸۳	۲۵۹۱	۲۳۲۱	ساینس:
۳۵۱۹	۳۳۲۴	۲۹۲۳	اجتماعي علوم:
۱۸۱۵	۱۹۲۴	۱۴۰۵	دارالمعلمینونه:
۹۱۷۵	۹۸۱۷	۸۴۱۵	ټول:

همدا وخت په پوهنتون کې د کورنیو او بهرنیو استادانو

شمېره په لاندې ډول و:

۱۳۵۲	۱۳۵۱	۱۳۵۰	کلونه/شمېره:
۷۲۰	۸۱۲	۹۱۰	کورني استادان:
۱۷۱	۱۷۲	۱۹۸	بهرني استادان:
۸۹۲	۹۹۲	۱۱۰۸	ټول:

په دې شمېر کې ننگرهار پوهنتون، د صنعت د ادارې
انستیتیوت، پولیتخنیک او عالی دارالمعلمین هم شامل
دي.

د جمهوریت په دوره کې د پوهنتون د محصلینو شمېره په
لاندې ډوله ده:

پرزده کړو بوخت:			
۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳	کلونه/پوهنځي:
۹۸۷	۸۳۰	۷۴۴	د کابل طب:
۴۴۷	۵۲۴	۵۲۵	حقوق:
۷۴۷	۵۹۵	۴۷۱	اقتصاد:
۹۷۲	۱۰۲۰	۱۵۳۲	ادبیات:
۳۲۹	۲۷۲	۵۷۱	شرعیات:
۷۵۳	۲۸۱	۵۸۱	انجنیري:
	۷۵۲	۲۴۸	۲۸۲ کرنه:
۱۱۰۱	۱۰۹۷	۹۴۵	علوم:
۲۸۸	۲۵۴	۲۲۳	فارمسي:
۲۹۲	۱۹۸	۱۰۲	وترنري:
۱۱۵۸	۱۱۲۸	۱۱۱۷	پولیتخنیک:

۶۰۱	۵۴۳	۴۴۳	د ننگرهار طب:
۸۴۵۲	۷۸۲۴	۷۲۸۰	ټول:
			فارغان:
۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳	کلونه/شمېر:
۵۵	۵۱	۸۰	د کابل طب:
۵۵	۱۲۲	۱۷۱	حقوق:
۴۱	۲۷	۲۸	اقتصاد:
۳۰۲	۲۹۷	۳۵۵	ادبيات:
۲۲	۲۸	۴۲	شرعيات:
۲۹	۲۸	۴۲	انجنيري:
	۸۵	۵۹	کرنه: ۹۱
۱۷۸	۲۳۰	۲۲۰	علوم:
.	.	.	فارمسي:
			وترنري:
۱۹۳	۱۴۸	۱۰۹	پوليتخنيک:
۸۹	۵۹	۳۸	ننگرهار طب:

ټول: ١٣٨٨ ١١٥٧ ١١٩٤^(١)

تر ١٣٥٧ ل کال دمخه افغانستان په چټکۍ سره د علمي کادرونو له پلوه موجوده خلا ډکوله، گڼ شمېر محصلين د لوړو زده کړو لپاره د نړۍ بېلابېلو هېوادونو ته لېږل شوي وو. افغانستان د نړۍ له گڼو هېوادونو سره ډپلوماتيک اړيکي درلودل، نو ځکه خو د لوړو زده کړو په برخه کې هم د هغو هېوادونو مرسته او ملگرتوب څرگندېده. د هېواد د لوړو زده کړو موسسو په تېره بيا کابل پوهنتون د نړۍ د هېوادونو له ځينو نامتو پوهنتونونو سره علمي او د تواميت اړيکي درلودل، هر کال يې د پوهنتون استادان د نور لوړ تعليم لپاره بهرنيو هېوادونو ته لېږل. د کابل پوهنتون د هغه وخت استادانو د تحصيل د درجې او ځای له څرنگوالي نه څرگندېږي، چې د پوهنتون د استادانو له سلو څخه تقريباً اتيا تنو له بهرنيو هېوادونو څخه خپلې ماستري او دوکتوراوې راوړې دي او ځينو تر ماستري تيت تحصيل هم په بهر کې کړی دی. هغه وخت په هېواد کې د ټولنيز ژوند کچه هم دومره لوړه وه، چې د نړۍ د يو شمېر هېوادونو په

(١) حبيب الله رفيع، په افغانستان کې د عصري ښوونې او روزنې پيل او پرمختيا، پېښور، ١٣٧٧ ل کال، ١١٢-١١٧ مخونه

انډول زموږ هېواد د تحصيل كړو اشخاصو لپاره خپله ټولنه يوه نسبتاً سو كاله ټولنه گڼل كېده. تعليم او تحصيل خپل مادي ملاتړ او مادي ارزښت درلود، د هر چا ټولنيز موقف څرگند و، هر چا خپله ټولنه كې خپل ځان احساسولای شو، ځكه خو اكثر او ان ټولو افغانانو، چې په دې موده كې په بهر كې لوړې زده كړې كړې وې څوك هم په هغو هېوادونو كې پاتې شوي نه دي او بېرته خپل هېواد ته راستانه شوي او پر دندو يې پيل كړی دی. هغه وخت د افغانستان اقتصادي كچه دومره وه، چې يو تحصيل كړي شخص او په تېره بيا د پوهنتون استاد پرې له هر پلوه خپل ژوند څرېب كړی وای. د كابل پوهنتون يو استاد د هغه وخت د استادانو اقتصادي حالت په باب وايي: ((هغه وخت كې يې موږ ته دومره معاش راکاوه او په افغانیو كې دومره قوت موجود و، چې ما د خپل معاش او حق الزحمو له پيسو نه دومره سپما وكړه، چې په پروان كارته كې مې پرې يو پوخ دوه منزله كور جوړ كړ)).

د علمي كادرونو د تقرر په برخه كې هم له انصافه كار اخیستل كېده، له ځينو مهمو حساسو سياسي او اداري پوستونو پرته، په مسلکي، تخنیکي او علمي پوستونو كې اكثره د خپل مسلک خاوندان مقرر وو.

له هېواد څخه د مسلکي کادرونو فرار، هغه هم په ډله ییز
ډول هېڅ په خوب او خیال کې هم نه راته په ټولیز ډول دا دوره
د افغانستان د علمي کادرونو د روزنې، پالنې او په خپلو
څانگو کې د گومارنې ډېره بڼه دوره گڼل کېدی شي، ضایعات
هېڅ نه وو او د نویو کادرونو د روزنې کار هم په چټکۍ سره
روان و.

د علمي کادرونو د فرار پړاوونه

لومړی پړاو

(۱۳۵۷ غويي - ۱۳۵۸ مرغومي)

د افغانستان د اوسني غميزې د پيل لومړۍ ورځ د ۱۳۵۷ل کال د غويي ۷ نېټه ده. پر همدې ورځ په افغانستان کې جمهوري نظام ړنگ او پرځای يې د يو ګوند يانې د ((خلکو دموکراتيک ګوند)) واکمني رامنځته شوه. څرنگه چې د واک بدلون د يو پوځي عمل په نتيجه کې ترسره شوی و، نو په همغه پيل کې يې وينه تويه شوه او نوي واکمن د نورو په وينو ړنگ توري سره اړګ ته ننوتل او د واک پر ګدی کېناستل. له دې سره جوخت لومړی ذهني او بيا وروسته، سياسي پوځي ګډوډي جوړه شوه او ورو ورو يې د هېواد د سياسي او ټولنيز ژوند ټول رګونه ونيول. دا موده په افغانستان کې د افکارو له مخې پر متضادو خواوو د ټولني د وېشنې بڼه ګرم او لومړی پړاو دی. نوي واکمن چې جوړډولتي جوړښت او امکانات يې ترلاسه کړي وو، تر هر څه لومړی په دې لټه کې شول، چې خپل ذهني، سياسي او د

دوی په نومونه ((عقیده یی)) د بنمنان وځپي، نو ځکه یې تر هر څه لومړی له خپلو ((مخالفيانو)) څخه د دولتي دستگاه ((تصفيې)) ته ملا وتړله. هغه وخت داسې انگېرل کېدله، هر څوک چې د واکمن گوند غړیتوب ونه لري او یا د هغوی سیاسي تگلار ونه مني هغه نو په اصطلاح ((انقلابي))، ((مترقي)) او ((هېوادپال)) نه دی او ((ارتجاعي)) خصلت لري. د دې بهیر لومړی گوزار په دولتي دستگاه کې همغو اشخاصو او یا هم علمي کادرونو ته متوجه و، چې په دولتي جوړښت کې یې کار کاوه، خو له واکمن گوند سره یې ذهني او فکري تړاو نه درلود. واکمن گوند همداسې کسانو پسې اور لړونې راواخيست، گڼ شمېر یې زنداني کړل، ځینې یې له دولتي او مسلکي پوستونو څخه گوښه کړل او ځینې یې مهاجرت او فرار ته اړ کړل. د دولتي دستگاه د ملکي برخې ترڅنګ یې په پوځ کې هم دې چارته دوام ورکړ او د ((خلقي پوځ)) د جوړولو تر سرلیک لاندې د پوځ بې شمېره روزل شوي، فني او مسلکي کادرونه، یا په مرگ محکوم شول، یا زندان ته واچول شول، یا فراري شول او یا هم له خپلو مناسبو پوستونو څخه گوښه کړای شول. په دولت کې پر هغو علمي

موسسو هم دا حال راغی، چې سیاست سره یې چندان تړاو نه درلود؛ یوازې فرهنگي او علمي چارې یې سمبالولې. په دې واټن کې د افغانستان ډېر نامتو علمي کادرونه او لیکوال تر خاورو لاندې شول. پخوانی صدراعظم موسی شفیق، یوسف مېرني، سېلاب ساپی او نور یې په سلگونو بېلگې دي. د هغو زرگونو افغانانو لست، چې د ۱۳۵۸ل کال د سنبلې تر ۲۵ نېټې وروسته خپور شو په هغه کې د وژل شویو اولادو کسانو له نومونو څخه څرگندېږي چې گڼ شمېر علمي کادرونه، پوځي تکړه افسران، د قوم مخور او نور پوه افغانان، د ژوند له نعمت نه محروم شوي دي.

همدې موده کې یوازې د کابل پوهنتون د ۲۰۰ تنو استادانو له جملې څخه ۲۵ تنه استادان تلف شوي دي، چې دا پر هغه مهال د پوهنتون د استادانو تقریباً ۱۱ فیصده کېږي. یوازې د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځي څخه دوکتور شجاعی، محمد علم، خانباز تنیوال، امیرمحمد مومند او خان اباد وزیري، د واکمنو له خوا ونيول شول او لادریک شول.

څرنګه چې واکمن گوند ته یو روغ دولت او حکومتي امکانات په لاس ورغلي وو، نو دوی کولای شول له هغو

څخه د خپلو موخو، فکري او فزيکي زورواکۍ لپاره هر ډول گټه پورته کړي. په دې پړاو کې فکري اختناق داسې پړاو ته رسېدلی و، چې هېچا د هېڅ خبرې او نظر څرگندولو حق نه درلود. هره سياسي او ټولنيزه خبره په بل ډول تعبير بدلای شوه او د يو شخص يا علمي کادر د زنداني کولو لپاره يوه وړه پلمه او خبره هم بس وه. په دې پړاو کې بنوونځي، پوهنځي، علمي، توليدي او ټول دولتي مرکزونه د واکمن گوند تر کنټرول لاندې وو او ټول هېواد لاد سراسري پاڅون پراورني ډگر نه و بدل شوی. واکمنو کولای شول ان په کليوالي سيمو او بانډو کې هم د خپل ځواک اسونه وځغلو، له ملي شتمنيو او لاسته راوړنو څخه هم د خپل مقصد لپاره کار واخلي. د راوړسته کلونو په انډول په دې واټن کې دولتي جوړښت روغ او سلامت پاتې و، ځکه چې د کرکېچ د پيل کلونه وو. پر ۱۳۵۸ل کال د هېواد ټول استوگن نفوس ۱۳۰۵۱ زره تنه اټکل شوی دی. په دې کې هغه کسان چې د کار لپاره مستعد دي (۱۵-۵۹) کلن دي ۲۳۳۳ زره تنه بنودل شوي او د اقتصادي چارو او گټې لپاره فعاله (بشري قوه) ۴۹۵۰ زره تنه اټکل شوي. په اقتصادي چارو کې د مصروفو فعالو کسانو شمېر ۴۵۹۱ زره تنه بنودل

شوی، چې له دې جملې څخه په تولیدي برخه کې ۴۰۷۳ زره تنه او په ناتولیدي برخه کې ۵۱۸ زره تنه بنودل شوي دي.^(۱) دغه راز پر ۱۳۵۷ل کال ملي ناخالص محصول، چې گټه ورڅخه پورته شوې ده (۱، ۱۵۹) ملیارده افغانۍ او تولید شوی داخلي ناخالص محصول (۹، ۱۴۲) ملیارده افغانۍ و^(۲) د یادونې وړ ده، چې پر دې وخت افغانۍ خپل ارزښت درلود او یو امریکایي ډالر تقریباً په ۵۰ افغانۍ تبادله کېده. پر ۱۳۵۷ل کال هغه ملي عاید چې گټه ورڅخه پورته شوې (۷، ۱۱۱) ملیارده افغانۍ، داخلي تولید شوی عاید (۵، ۹۵) ملیارده افغانۍ و^(۳) پر دې کال د مالدارۍ محصولات د غوښې له پلوه (۱۹۵) زره ټنه، د شیدو له پلوه (۷۹۲) زره ټنه، د وړیو له پلوه (۷، ۲۲) زره ټنه و.^(۴) پر دې کال د دولتي او مختلط سکتور د صنایعو د تولیداتو ارزښت ۱۳۴۳۲،۵ ملیونه افغانۍ و^(۵).

(۱) گزیده شاخصهای احصائیوی، د احصائیې وزارت د نشراتو ریاست، کابل ۱۳۷۰ل

کال، ۸مخ

(۲) همدا اثر ۹مخ

(۳) همدا اثر ۱۱مخ

(۴) همدا اثر ۲۰مخ

(۵) همدا اثر ۲۷مخ

د خصوصي سکتور د صنايعو د توليداتو ارزښت مجموعاً ۴۱۴۴،۰ ملیونه افغانۍ و. د ترانسپورت په برخه کې باید سړی ووايي، چې ۲۲،۱ زره عرادې لاری، ۱۲،۳ زره بسونه، ۷،۳۰ زره ګرڼدي ګاډي او ۹،۵ زره ټکسي موټرونه موجود وو.^(۱) پر ۱۳۵۷ کال د افغانستان د بهرنۍ سوداګرۍ حجم ۷۴۷ ملیونه ډالره و، له بهر څخه د راوړل شویو شیانو ارزښت ۴،۲۸۱ ملیونه ډالره و.^(۲) د نقدي وارداتو ارزښت ۴۲۰ ملیونه ډالره و.^(۳)

د دې ارقامو له یادونې څخه مقصد دا و چې په ۱۳۵۷-۱۳۵۸ کلونو کې دولتي دستګاه جوړه پاتې وه او لا هم هېواد له نورې نړۍ څخه په بشپړ ډول بېل شوی نه و. له فکري اختناق، جبر او نورو ډول ډول ظلمونو سره سره د ژوند اقتصادي خوا ډېره کمزورې نه وه، خو ورو ورو د کمزورۍ خواته روانه وه. همدغو امکاناتو واکمنو ته د دې وس ورکړی و چې د هېواد په اکثر و سیمو کې د خپلو ذهني مخالفینو او یا هم د څنگزنو اشخاصو، په تېره بیا د تحصیل کړو او علمي کادرونو حرکتونه وڅاري، یا یې زنداني کړي او یا یې په مرګ

(۱) گزیده شاخصهای احصائیوی، ۳۰-۳۳ مخونه

(۲) همدا اثر ۳۵-۳۶ مخونه.

(۳) همدا اثر ۴۰ مخ.

محکوم کړي. د هغه وخت واکمنو بنوونې او روزنې ته له خپل اندود سره سمه پاملرنه کوله. ځینې نوي بنوونځي او علمي مرکزونه هم جوړ شول، خو په ټولو کې د واکمن گوند تگلاره عملي کېدله.

پر ۱۳۵۷ل کال د ټول هېواد په کچه د بنوونځيو، د سواد د زده کړو او د لوړو زده کړو د موسسو څومره والی په لاندې ډول و:

د بنوونځيو شمېر: ۳۸۴۳

له هغو څخه:

لومړني بنوونځي ۳۵۳۰

منځني بنوونځي-لېسې ۳۱۳

د زده کوونکو شمېر ۱۰۳۴ زره تنه

له دې څخه:

په لومړنيو بنوونځيو کې ۹۴۲ زره تنه

منځنيو بنوونځيو-لېسو کې ۹۲ زره تنه

د فارغانو شمېر ۵۲،۳ زره تنه

له دې څخه:

لومړني بنوونځي: ۳۹،۸ زره تنه

منځني ښوونځي-لېسې:	۱۲،۵ زره تنه
د ښوونکو شمېر:	۳۵،۰ زره تنه
په دې کې د ښځينه ښوونکو شمېر	۵،۸ زره تنه
د سواد د زده کړې کورسونه	۱۵،۷ زره
د کورسونو شاملين	۵۲۲،۷ زره تنه
د فارغانو شمېر	۱۷،۸ زره تنه
د ښوونکو او سوپرويزرانو شمېر	۱۳،۸ زره تنه
د لوړو زده کړو څومره والی:	
د لوړو زده کړو د موسسو شمېر	۳
د پوهنځيو شمېر	۱۸
د ټولو محصلينو شمېر	۱۱،۳ زره تنه
د شاملانو شمېر	۴،۷ زره تنه
د فارغانو شمېر	۱۵۵۳
د ټولو استادانو شمېر	۹۹۲ تنه
له دې جملې څخه بهرنيان	۱۷۵ تنه
د منځنيو مسلکي او حرفه يي ښوونځيو شمېر	۴۴
د محصلينو شمېر	۱۲۰،۷ زره تنه
د شاملانو شمېر	۵،۴ زره تنه
د فارغانو شمېر	۱۵۹۵ تنه
د ښوونکو شمېر	۹۹۸ تنه

له دې جملې څخه بهرني ښوونکي	٢٠ تنه
د تخنيکومونو شمېر	٢
د محصلينو شمېر	١٧٠٦ تنه
د لومړي کال محصلينو شمېر	٤٥٣ تنه
د فارغانو شمېر	٢٠٤ تنه
د استادانو شمېر	١٩٠ تنه
له دې جملې نه بهرنيان	٨٥ تنه
د ښوونکي دروزنې د موسسو شمېر	١٤
د ټول محصلينو شمېر	٢،٤ زره تنه
د لومړي کال شاملان	٢،٧ زره تنه
د فارغانو شمېر	٢٤٢١ تنه
د استادانو شمېر	٣٧٠ تنه ^(١)

په دې واټن کې لکه د ټولني د نورو برخو په څېر په علمي او کلتوري مرکزونو کې هم سخت فکري اختناق او ايډيولوژيکه زورواکي موجوده وه. هغه کسان چې د يو فکر او نظر په ځانگړي ډول د ملي او اسلامي اند څښتنان وو، تر

^(١) گزيده شاخصه‌ای احصائيوي ١٣٧٠ ال کال، د احصائي وزارت، کابل، ٥٥-٥٨ مخونه.

بل هر چا بیې د زیاتې وپړې احساس کاوه. هڅه وشوه چې په روزنیزو او تحصیلي موسسو کې په نصاب کې بدلون راوستل شي. د سیاست په نوم یو مضمون په درسي نصاب کې حای کړای شو او لږ تر لږه دوه ورځې د یوه ساعت لپاره تر شپږمو پورته ټولگیو کې تدریسېده. د زده کوونکو او محصلینو د درسي پروگرام د یاد وړ برخه دې مضمون او د دې تر څنګ ګڼو مارشونو او سیاسي غونډو نیوله. په درسي چارو او نورو برخو کې د ګوندي لومړنیو سازمانونو لاسوهنه او ټولو اګي هم د دې سبب شوه، چې واکمن ګوند او د علمي کادرونو ترمنځ د واټن، تضاد او دښمنۍ امکانات برابر شي. واکمنو هم د خپلې ایډیولوژۍ پر وړاندې هېڅوک او هېڅ شی نه شو زغملای، ځکه خو به یې غوڅ عمل ترسره کاوه.

د همدې وژنو، ترټنو، زندۍ کولو او فکري بحران او فشار له امله ګڼ شمېر هېوادوال د خپل ټاټوبي پرېښودلو ته مجبور شول. یوازې د ۱۳۵۷ل کال په بهیر کې د پاکستان د راډیو په وینا ۵۰ زره افغانان پاکستان ته مهاجر شوي وو. د ۱۳۵۸ل کال تر مرغومي پورې په اټکلي ډول د دې کسانو شمېر تر ۱۴۰ زره تنو پورې ورسېده. په دې شمېر کې د عامو ولسي، مذهبي کسانو او د هغوی د کورنیو د ځینو غړو په ګډون د هېواد ګڼ شمېر علمي کادرونه او تحصیل کړي اشخاص هم شامل وو. د

زیاتو علمي او پوهو کسانو اټکل ځکه کېدی شي، چې تر هر چا لومړی دوی ته زیان گواښ او خطر متوجه و. که د افغانستان د لوستي قشر منځنی کچ په پام کې ونیول شي یانې په سلو کې (۵-۷) تنو پورې، نو په ۱۴۰ زرو تنو کې به اټکل لس زره تنه لوستي کسان په دې موده کې پاکستان ته ور اوښتي وي او که بیا له هرو لسو لوستو کسانو څخه یو تن د لوړو زده کړو خاوند وگڼل شي نو په دې بهیر کې به اټکل یوزر تنه د لوړو زده کړو څښتنان د هېواد پرېښودو ته اړ شوي وي. په پوځ کې د بغاوتونو، په دولتي دستگاه کې د نارضايتیو او په خپله د واکمنو د زورواکیو له امله به تردې هم زیات تحصیل کړي اشخاص د هېواد په دننه کې، زنداني، وژل شوي او یا هم تري تم شوي وي. که د کابل پوهنتون د تلف شویو استادانو او علمي کادرونو احصائیه د یو منځني حد او معیار په توگه په پام کې ونیول شي، نو لږ تر لږه به هر علمي مرکز په سلو کې لسمه برخه علمي پرسونل له لاسه ورکړی وي. د دې ترڅنګ په دولتي جوړښت کې له خپلو مناسبو پوستونو څخه د مسلکي کادرونو گوښه کول او یا د هغو د واک سلبول او د هغو پرځای د نویو کسانو ټاکل هغه بل ناوړه عمل و، چې د هېواد مسلکي کادرونو ته یې د فرار لارې چارې برابرې کړې او ځینې یې له خپل مسلک څخه لرې کړل.

کله چې د دې پېر د واکمنو پر وړاندې د مختلفو مذهبي
ډلگيو په مشرۍ وسلواله مبارزه پيل شوه، نو هغوی هم د
علمي کادرونو، په ځانگړي ډول د ښوونکو پر وژلو، سپکولو
او د ښوونځيو پر ړنگولو او سوځولو صرفه ونه کړه، گڼ شمېر
ښوونکي يې ووژل او ځينې نور يې له کليو نه ښارونو او يا هم
بهر ته فرار کړل.

(۱۳۵۷-۱۳۵۸ل کلونه) واټن په هېواد کې د ډله ییزو وژنو،
زنداني کولو او ((فکري تصفيې)) او په ډله ییز ډول په هېواد
کې د علمي کادرونو د وژنې او فرار د پيل موده ده.

دويم پړاو

(۱۳۵۸ مرغومي - ۱۳۶۵ غويي)

د ۱۳۵۸ کال د مرغومي پر ۲ مه نېټه پر افغانستان باندې پيل شوې غميزه د نويو واکمنو په نومونه: ((تکاملي او بشپړتيايي پړاو)) ته ورسېد. پخواني شوروي اتحاد پر افغانستان مستقيم پوځي يرغل وکړ او خپل لاسپوڅي يې د کابل پر واک واکمن کړل. له دې سره جوخت د پرديو او د هغو د کورنيو پلويانو پر وړاندې سراسري ملي او اسلامي پاڅون پيل شو، ورسره له هېواده د ډله ييز مهاجرت لړۍ په ډېرې چټکۍ سره پيل شوه. روسانو پر لويو ښارونو خپل واک ټينگ کړ، خو پر کليوالو سيمو لاسبري نه شول، ځکه نو په لومړي سر کې په کليوالو سيمو، له ښار نه په لرې پرتو او غرنيو سيمو کې توده جگړه پيل شوه. د جگړې په ترڅ کې بې شمېره کورونه وړان او په لکونو افغانان مهاجرت او مبارزې ته اړ شول، هغه ښوونځي، روزنځي او د زده کړو نور مرکزونه چې له لويو ښارونو څخه بهر وو، يا د جگړو په ترڅ کې تباه شول او يا هم د نويو واکمنو د مخالفينو له خوا د دولتي ملکيت تر

پلمې لاندې ږنگ، چور او وسپزل شول. نويو واکمنو د کورونو په ږنگولو او بمبارۍ او مخالفينو د بنوونځيو په ږنگولو کې خپل ټول وس چار پر کار واچوه.

د يوې احصائېې له مخې تر ۱۹۸۲م کال پورې يوازې پاکستان او ايران ته په ترتيب سره (۲،۷۰۰،۰۰۰) او (۲،۰۰۰،۰۰۰) تنه افغانان مهاجر شوي دي.^(۱) او نور ځينو نورو هېوادونو ته تللي دي. دا تقريباً پنځه مليونه افغانان دي. که چېرې په دې افغانانو کې موږ د افغانستان د هغه وخت د لوستي قشر هغه ډېره کمه کچه هم په پام کې ونيسو نو لږ تر لږه به د پنځه مليونو مهاجرو په منځ کې (۲۵۰۰۰۰) تنه لوستي افغانان شامل وي. له دې رقم څخه د لوړو زده کړو د خاوندانو شمېر هم په اټکليز ډول څرگندېدې شي. پر دې وخت نه يوازې دا چې د پرديو او د هغو د ملگرو پروړاندې په کليوالي سيمو کې زيات غبرگون موجود و، بلکې د بنارونو په لويو فرهنگي او اکاډميکو مرکزونو کې هم د هغو پر ضد څرگندې او ناڅرگندې هڅې موجودې وې. روڼ اندو او هېواد پالو تحصيل کړو افغانانو د پرديو سياسي او پوځي واکمني نه شوه زغملای، نو ځکه خويي د هغوی پر ضد يا له جهادي ليکو سره اړيکي ټينگول او يا خپلو ملي ولولو، په ځاني او

^(۱) Afghan Refugee Bulletin, UNHCR, February ۱۹۹۹, Page ۱۳

ډله بيز ډول مبارزو ته هڅول. روسانو او نوو واکمنو هم په ډېر دقت سره د هغوی هر ډول عمل څاره او هغوی يې په ډېره زورواکۍ سره له منځه وړل. په دې پړاو کې هم د هېواد بې شمېره تحصیل کړي اشخاص د زندان تورو کوټو ته دننه کړای شول، گڼ شمېر يې له خپلو مسلکي دندو څخه گوښه شول او يوزيات شمېر يې مهاجرت ته اړ شول.

په دې دوره کې بل کار دا وشو، چې د هېواد تحصیل کړی قشر پر دوو متضادو لارو ووېشل شو، يو هغه چې د دولت په چوکاټ کې پاتې شو او له نوي نظام سره يې فکري او رواني اړخ ولگولای شو او بل هغه چې دا تگلاره يې غندله او د هغې پر ضد يې مبارزه کوله. پر دې وخت د افغانستان د تحصیل کړي قشر زياته فکري انرژي په گړني او ليکنې ډول، د مخالفو فکري تگلورو په تبليغ او ترويج کې مصرفېدله، په حقيقت کې سياسي فضا پر مسلکي تشبث او پلټنو خپله خپسه کېنولې وه او د اکثرو مسلکي او علمي کادرونو انرژي له دغو دوو لورونو نه، په يوه کې مصرفېدله. سره له دې چې په عام ډول ټول هېواد کې جگړه روانه وه، خو بيا هم واکمنو هڅه کوله، چې په بنارونو کې ژوند په نورماله بڼه دوام ومومي، ځکه خو يې اکثره بنوونځي، پوهنځي، روزنيز او علمي مرکزونه فعال ساتلي وو او په ځينو برخو کې يې د پراختيا هڅه کوله. په

بنارونو کې د دولت دستگانه تقریباً روغه پاتې وه. پر ۱۳۲۰ ال کال د ټول دولت په ملکي برخه کې د مامورينو شمېر (۸۰۹۸۰) تنو او د اجيرانو شمېر (۹۱۰۱۲) تنو ته رسېده^(۱). چې د ملکي برخې د ټولو کارکوونکيو شمېر ۱۷۱۹۹۲ تنو ته رسېده.

پر ۱۳۲۱ ال کال يوازي د کابل بنار د لومړنيو بنوونځيو د زده کوونکيو شمېر ۱۷۷۷۳ تنه وو، چې د ۵۷۲۰ تنو بنوونکو له خوا ورته درس ورکول کېده. د منځنيو بنوونځيو د زده کوونکيو شمېر ۸۸۲۰۲ تنه وو، چې د درس چارې يې د ۳۱۱۲ تنو بنوونکو له خوا پرمخ وړل کېدې.^(۲)

په همدې کال يوازي د هېواد د سپرو سيمو په بنوونځيو کې ۳۵۸۹۲ تنه زده کوونکي، لومړي ټولگي ته جذب شوي وو.^(۳) پر ۱۳۵۹ ال کال د کابل پوهنتون د محصلينو شمېره ۸۸۴۲ تنه وه چې ۳۴۵۲ تنه نوي شامل شوي وو او ۱۹۸ تنه يې فارغان درلودل.

کابل پوليتخنيک ټول ۱۶۳۹ تنه محصلين درلودل، ۱۳۲۱ شاملين او ۲۳۲ تنه فارغان.

(۱) حقايق تاريخي وارقام احصائيوي درباره کابل، د احصائيې مرکزي اداره، ۱۳۲۲ ال کال، ۹۳ مخ

(۲) همدا اثر، ۲۲-۲۳ مخونه

(۳) د افغانستان کالنې، ۱۳۲۱ ال کال، ۲۱۲ مخ

د طب د عالي زده کړو انستیتیوت، د کابل د طب انستیتیوت په ګډون: ۱۹۰۵ تنه شاگردان، ۵۱۳ تنه شاملین او ۵۲ تنه فارغان درلودل.

پر ۱۳۲۰ ال کال د کابل پوهنتون د ټولو محصلینو شمېر ۷۲۹۷ تنه، د نويو شاملینو ۲۰۵۵ تنه او د فارغانو شمېر یې ۱۲۳۲ تنه وو، د کابل پولیتخنیک انستیتیوت پر همدې کال، ۱۷۷۲ تنه شاگردان، ۴۰۱ تنه نوي شاملین او ۲۳۴ تنه فارغا درلودل. د طب د لوړو زده کړو او کابل طب انستیتیوت ۲۰۲۲ تنه شاگردان درلودل، ۱۳۲۵ تنه یې نوي شاملین او ۸۱ تنه یې فارغان درلودل.^(۱)

د یو بل رقم له مخې په مجموعي ډول پر ۱۳۲۱ ال کال د لوړو زده کړو د درېو موسسو (کابل پوهنتون، کابل پولیتخنیک او ننگرهار پوهنتون د ټولو محصلینو شمېر (۱۰۹۳۲) تنه چې له هغې جملې څخه (۴۱۴۵) تنه نوي محصلین وو. همدارنگه د لوړو زده کړو (د اداري او حسابدارۍ) او (کرنې) په موسسو کې (۷۵۲) تنه محصلین وو، چې له هغې جملې څخه (۲۴۹) تنه نوي شاملان وو. د تخنیکم د محصلینو شمېر (۱۰۳۲) تنه، چې له هغې جملې نه (۴۲۸) تنه نوي محصلین وو او همدارنگه

^(۱) حقایق تاریخی و ارقام احصائیوی درباره کابل، ۲۴ مخ.

د تخنيکي حرفه يي لومړي نمبر بنسټونځي شاملان (۷۷) تنه
و. (۱)

۱۳۵۸-۱۳۲۵ کلونو په هېواد کې له گرمې جگړې سره سره،
په ښارونو، په تېره بيا په لويو ښارونو کې د بنسټونې او روزنې
بهيرون شوی نه و، البته پر ټولو فرهنگي، علمي او روزنيز
مرکزونو، د واکمنو د فکري تگلارې سيوري خپور شوی و. د
لوړو زده کړو موسساتو په هر ټولگي کې د ټولنپوهنې په نامه
يو مضمون جبري و، گوندي سازمانونو د علمي مرکزونو په
اداري او علمي چارو کې د لاسوهنې او د کارونو بدلون پوره
واک درلود.

گوندي غونډو، مارشونو او ميټينگونو، د روزنيزو،
بنسټونيزو او فرهنگي مرکزونو زيات وخت اخلاصه، واکمن
گوندي ته ژمن اشخاص، که څه هم پوره علمي واک يې نه
درلود، خو د عملي مرکزونو د اداري چارو لپاره گومارل کېدل.
د لوړو زده کړو، پوهنتونونو او بهرته په تحصيلي بورسونو
کې د تگ په مساله کې، واکمنۍ سره د تړاو او نږدېوالي
معياري پوره ډول په پام کې نيول کېده.

د بنسټونې او روزنې وزارت د لوړ کچې د يو کارکوونکي د وينا
له مخې د ۱۳۵۷-۱۳۲۵ کلونو په واکمنۍ کې تر (۴۵) زرو تنو

(۱) د افغانستان کالني، کابل ۱۳۲۱ ال کال، ۳۷۰ مخ.

زیات افغانان، د وخت له حکومت سره دوستو هېوادونو په ځانگړي ډول ((شوروي اتحاد)) ته تللي دي. د دې کسانو د یاد وړ شمېر تر تحصیل وروسته د څو کلونو په بهیر کې بېرته هېواد ته راستون شو او ځینې یې لا په لوړو، مهمو او حساسو دولتي پوستونو کې وگومارل شول، خو په دې وخت کې هم یو شمېر هغه افغانان چې بېرته د لوړو زده کړو لپاره تللي وو، بېرته راستانه نه شول.

له هېواد څخه د علمي کادرونو په مهاجرت کې کمی رانغی او لاهم په هېواد کې هغه لاملونه، چې د علمي کادرونو د فرار سبب کېدل، پر ځای وو. د بهرنیو یرغلگرو مستقیم واک او فشار، سیاسي او فکري اختناق، د ژوند نه تضمین، د مسلکي معیار بې ارزښتي، وژنه، ترور او زنداني کول هغه عوامل وو، چې له هېواده د مسلکي کادرونو د وتلو سبب گرځېدل. په دې واټن کې د فرار ستر لاملونه سیاسي، فکري او عقیده یي وو. اقتصادي ستونزو په کې دومره اغېز نه درلود.

په دې بهیر کې دولت هر کال د لوړو زده کړو په برخه کې، په بهر کې د تحصیل کوونکو افغانانو پر شمېر سربېره په منځني ډول ۲۰۰ تنه فارغان ټولني ته وړاندې کول. خو له هېواد څخه د تلونکو هغو افغانانو شمېر په دقیق ډول څرگند نه دی، چې

لوړې زده کړې يې لرلې، يوازې د کابل پوهنتون ۱۰۰ تنو څخه زياتو استادانو، پر هغه وخت خپله دنده خوشې کړې ده. پر دولتي اختناق، جبر او پردي بنکېلاک د دولت مخالفينو هم، په هېواد کې د علمي کادرونو، په ځانگړي ډول، د بنوونکيو پر وژنې صرفه ونه وکړه.

((يوازې د معارف په برخه کې تر (۱۳۵۷-۱۳۶۶) پورې ۲۰۰۰ څخه زيات بنوونکي وژل شوي دي))^(۱) چې اکثره يې د مخالفو کسانو له خوا وژل شوي دي.

غوره بېلگه يې پر همدې وخت د لغمان ولايت د الينگار په ولسوالۍ کې د ۹ تنو بنوونکو ډله بيزه وژنه ده چې د يو جهادي تنظيم له خوا وشوه. دا بنوونکي په ډېر دردوونکي ډول، د غره په يوه سمخه کې ووژل شول او تر درې مياشتو وروسته يې خپلوانو مړي پيدا کړل.

((همدا راز په همدې واټن کې ۱۸۵۰ بنوونځي ړنگ او د هغو دوه سوه زره مېزونه او څو کۍ سپړل شوي دي. بنوونځيو کې د ماشومانو د داخلولو په شمېر کې په سلو کې ۴۰ کمې راغلي دي. دغه راز پر همدې وخت ۱۱۴ روغتيايي مرکزونو او ۲۸ روغتونونو هم تخریب شوي دي))^(۱)

^(۱) پوهنمل دوکتور نجيب الله فايز، اجتماعي علوم مجله، کابل پوهنتون، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۱-۱۹۸ مخونه

(۲) پوهنمل دوکتور نجیب الله فايز، اجتماعى علوم مجله، کابل پوهنتون، ۱۳۲۸ل
کال، ۱۹۱-۱۹۸ مخونه

درېم پړاو

(۱۳۶۵ غويی - ۱۳۷۱ غويی)

پر ۱۳۶۵ ال کال، پر افغانستان نړيوالو فشارونو او په افغانستان کې دننه گرمو وسله والو جگړو، بهرني يرغلگر دې ته اړ کړل، چې د کابل رژيم په مشرتابه کې بدلون راولي او خپله ورو ورو له افغانستان څخه پښې سپکې کړي. د ۱۳۶۵ ال کال د غويي پر ۱۴ نېټه دا بدلون راوستل شو. له نوي بدلون سره په دولتي ادارو او نورو علمي مرکزونو کې د هغه اختناق او فشار بار ورو ورو کم شو، چې له اتو کلونو راهيسې هلته واکمن و. د دې فشار د کمېدو يو اساسي علت دا و، چې بهرني يرغلگر او کورني واکمن لږشان پردې پوه شوي وو، چې يوازې د برچې په څوکه د خلکو د افکارو، عقايدو او نظريو وژنه امکان نه لري. د حکومت زياته پاملرنه د مخالفينو له خوا، فزيکي خطر او جگړې ته متوجه وه، د دولت پر ضد گړني او ان ليکنې تبليغ ته دومره په قهرجنه سترگه نه کتل کېدل. په ځانگړي ډول په وروستيو کلونو کې. د دولت فزيکي ځواک ورځ پر ورځ کمزوری کېده. جگړه له کليو، غرونو او

بانډو څخه د لويو ښارونو ترڅنډو او پر هغو باندي د مستقيم فشار راوستلو تربريده راو رسېده او ان ځيني لوي ښارونه هم د مخالفينو لاسته ورغلل، نو په دغسې يو حالت کې واکمن مجبور وو چې د يو ډول دموکراسۍ او ازادۍ تمثيل وکړي، ان تر دې چې ځينو ته د رښتيني وگړواکۍ په بڼه ښکارېدلې، د بيان او قلم ازادي په وروستيو وختونو کې زياته شوه، هغه فشار چې پخوا د څارنې، نيونې، وژنې او زنداني کولو په برخه کې موجود و، ورو ورو خپل زور او ځواک بايلود، خو بيا هم په دې پېر کې له هېواده د مسلکي کادرونو او نورو افغانانو د وتني لړۍ بنده نه شوه. لويو ښارونو، لکه: جلال اباد، کندهار او نورو کې د درنو جگړو پيل او دوام او همدارنگه د دواړو غاړو له خوا، د ډېرو درنو، وژونکو او عصري وسلو استعمال، گڼ شمېر افغانان مهاجرت ته اړ کړل. د دې پېر او په لومړنيو وختونو کې د سياسي او عقيدې يي اختناق له کبله يو شمېر علمي کادرونه يا ووژل شول، يا زنداني شول او يا هم فراري شول. په وروستيو وختونو کې د ښکاره وژنو او زنداني کولو شمېر لږ او وروسته بيا بېخي ناڅرگند شو، خو بيا هم د علمي او مسلکي کادرونو د مهاجرت لړۍ بنده نه شوه. د دې پېر په وروستيو څو کلونو (درېو کلونو) کې اکثره خلک پر دې باوري شول، چې د رژيم پښې د

ٲينگي نه دي، نو هر چا په ځانگړي ډول تحصيل کړو اشخاصو هڅه کوله، چي په يوه نه يو ډول ځان ته له هېواده د وتلو لار پيدا کړي. پر دې وخت گڼ شمېر هغه کسان له هېواده ووتل، چي په لويديزو هېوادو کې يې زده کړه کړې وه. له رواني، ذهني او مسلکي پلوه ورته ډاډه بنکاره کېده، چي که تر هېواده بهر ته لاړ شي، نو ژوند يې تضمين او خړوبېدی شي. د مسلکي کادرونو د فرار بل اساسي لامل دا هم و، چي پر دې وخت د دولت اقتصاد ورځ پر ورځ کمزوری کېده، واکمنو زيات لگښت د جگړو په برخه کې کاوه.

د مسلکي او علمي کادرونو معاش د دې جوگه نه و، چي نور دې دوی د پخوا په شان له هغه څخه د خپل ژوند چارې سمبال او خړوبې کړي. عمومي بې باوري هم بل لامل و. ان په واکمن گوند او حکومت کې ډېر داسې مسلکي کادرونه او اشخاص وو، چي په همدې پېر کې يې خپلې کورنۍ هم بهر ته لېږدولې وې او په خپله هم د وتلو په حال کې وو. دا ډول اشخاصو ان د دولت له رسمي امکاناتو څخه په گټې اخيستنې سره، ځانونه بهرنيو هېوادونو ته وايستل. ځيني هغه اشخاص، چي د دولت له خوا بهرنيو هېوادونو، په ځانگړي ډول پخواني شوروي اتحاد ته تللي وو، د تحصيل دوره يې پای ته رسېدلې وه، هغوی هم اکثرو هېواد ته له

راتگ څخه ډډه وکړه او یو شمېر نورو چې هلته یې تحصیل کړی و، هغوی هم په دې لټه کې شول، چې له یوې لارې، بېرته ځان همغو ټولنو او هېوادونو ته ورسوي، نو په دې ډول پر دې وخت هم د عامو افغانانو او هم د تحصیل کړو افغانانو د فرار لړۍ کمزورې نه، بلکې لا ګرمه شوه. د ملګرو ملتو د مهاجرینو د یوې رسمي شمېرنې له مخې پر ۱۳۲۵ل = ۱۹۸۲م کال د افغانستان د ټولو مهاجرینو شمېره (۴،۷۰۲،۰۰۰) تنه وه پر ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱م کال دا شمېره (۲،۱۹۷،۰۰۰) تنو ته ورسېده،^(۱) د مهاجرینو د څومره والي په اړه به وروسته یو جدول وګورئ. یوازې له کابل پوهنتون څخه په دې موده کې اټکل (۱۰۰) تنو په شاوخوا کې استادان مهاجر شوي دي. همدارنګه بل هر علمي او فرهنګي مرکز هم دوامه ضایعات ورکړي دي. د ځینو علمي کادرونو ځایونه نویو کادرونو ډک کړل، خو نه په هغه کیفیت او د ځینو لا ځایونه هم تش پاتې شول. پر دې وخت په پوځ کې په زرګونو مسلکي کادرونه، د کودتاوو او اړو دورو په نامه له دندو لرې کړای شوي دي، بې شمېره وژل شوي او ځینې یې فراري شوي دي، خو له دې ټولو بدمرغيو، فرارونو، جګړو، وژنو، تلفاتو او ورانیو سره سره بیا هم په ټولیز ډول د دولت اډانه او چوکاټ تر زیاته حده روغ پاتې و.

^(۱) Afghan Refugee Bulletin, UNHCR, February ۱۹۹۹, Page ۱۳

هغه زېرمې چې پر دې وخت له حکومت سره پاتې وې، په ځانگړي ډول په پوځي برخه کې، که چېرې د یو رغنده ملي حکومت لاسته ورغلي وای، افغانستان به له پوځي پلوه، که پر ځینو گاونډیو برلاسی نه وای، نو کمزوری خو به ترې په هېڅ وجه نه وای. د شپږو لسيزو د بېلابېلو حکومتونو د ابادیو او لاسته راوړنو اکثره شتمني، په لویو ښارونو کې راټوله شوې وه، د دې وخت د حکومت ارقام او جوړښت ښيي چې پر هغه وخت افغانستان د ایډیالوژۍ له پلوه که د هر ډول حکومت درلودونکی و، خو یو ډول منظم تشکیل یې درلود.

((پر ۱۳۲۸ل کال پر پوځي تشکیلاتو سربېره د دولت د ټولو کارکوونکو شمېر (۹، ۱۷۸) زرو، پر ۱۳۲۹ل کال (۹، ۱۸۸) زرو او پر ۱۳۷۰ل کال (۱، ۱۹۲) زرو تنو ته رسېده. پر ۱۳۲۹ل کال هغه ملي ناخالصه محصول چې گټه ورڅخه اخیستل شوې (۸، ۱۵۲) ملیارده افغانۍ او پر ۱۳۷۰ل کال (۳، ۱۴۴) ملیارده افغانۍ ارزیابي شوی و. په همدې دوو کلونو کې تولید شوی داخلي ناخالصه محصول په ترتیب سره (۲، ۱۱۴) او (۱، ۱۱۴) ملیارده افغانۍ ښودل شوی دی. پر ۱۳۲۹ل کال هغه ملي عاید چې گټه ورڅخه اخیستل شوې (۲، ۱۱۲) ملیارده افغانۍ ښودل شوی او په ۱۳۷۰ل کال کې (۱، ۱۰۴) ملیارده افغانۍ ښودل شوی دی. تولید شوی داخلي عاید پر همدې دوو کلونو په

ترتیب سره (۷۴، ۵) او (۷۳، ۹) ملیارده افغانی بنودل شوی دی. د بلاعوضو مرستوله پلوه د وارداتو اندازه پر ۱۳۲۷ ال کال (۲۰۹، ۴) ملیونه، پر ۱۳۲۹ ال کال (۲۰۴، ۴) ملیونه او پر ۱۳۷۰ ال کال (۸۷، ۵) ملیونه ډالره بنودل شوی دی. د هېواد په پرمختیایي پروژو کې پانگه اچونه پر ۱۳۲۹ ال کال (۵۳۰) ملیارده افغانی بنودل شوې او پر ۱۳۷۰ (۴۷۲) ارزیابي شوې ده. په ۱۳۲۹-۱۳۷۰ کلونو کې د دولتي او مختلط سکتور د فعالو تولیدي موسسو شمېر، پر ۲۹۴ بنودل شوی او پر ۱۳۷۰ کال ۷۱۷ ارزیابي شوی دی. د همدې سکتور د تولیداتو ارزښت پر ۱۳۲۹ کال (۱۳۵۲۴، ۵) ملیونه افغانی بنودل شوی او پر ۱۳۷۰ کال (۲۱۴۹، ۳۱) ملیونه افغانی ارزیابي شوی دی.

د شیانو د خرڅلاو د دوران ارزښت، پر ۱۳۲۹ کال (۵۸۴۳۳) ملیونه افغانی و او پر ۱۳۷۰ کال (۴۵۳۲۲) ملیونه افغانی بنودل شوی دی.

پر ۱۳۲۸ کال د بهرنۍ سوداګرۍ حجم (۹۱۷) ملیونه او پر ۱۳۲۹ کال (۵۸۹) ملیونه ډالره بنودل شوی دی.

له بهر څخه د شیانو د وارداتو ارزښت، پر ۱۳۲۹ ال کال (۹۲۲، ۵) او پر ۱۳۷۰ (۷۴۲، ۵) ملیونه ډالره بنودل شوی دی. د هېواد د صادراتو ارزښت پر ۱۳۲۹ ال کال (۲۱۱) ملیونه ډالره او

پر ۱۳۷۰ ال کال (۵، ۲۹۰) ملیونه ډالر ه گنیل شوی دی. د نغدي وارداتو ارزښت پر ۱۳۶۹ ال کال (۷، ۲۴۸) ملیونه ډالر ه او پر ۱۳۷۰ (۲، ۲۵۲) ملیونه ډالر گنیل شوی دی.

پر ۱۳۶۸-۱۳۶۹-۱۳۷۰ کلونو، د یو امریکایي ډالر په مقابل کې د افغانۍ رسمي او دولتي نرخ (۲، ۵۰) افغانۍ و، خود کابل په ازاد بازار کې په ترتیب سره یو امریکایي ډالر (۲۳، ۵۴۲)، (۸۳، ۸۵۵) او (۷۲، ۱۵۱۹) افغانۍ تبادل ه کېده^(۱).

پر ۱۳۶۹ ال کال دولت (۱۴۴۳۲۱) تنه نارینه کارکوونکي او (۴۴۴۹۱) تنه ښځینه کارکوونکي درلودل^(۲).

یو زیات شمېر کسان، چې د دولت اکثره کارکوونکي هم په کې شامل وو، په یوه اتحادیه کې، چې د (امکا) په نامه یادېدل ه شامل شوي وو. دا شمېر مجموعاً (۳۰۰۰۰۰) تنو ته رسېده چې له دې جملې څخه (۹۲۷) تنو د دوکتورا، (۱۵۹۲) تنه د ماسټرۍ، (۱۲۷۹۵) تنو د لېسانس دپلومونه درلودل، (۳۳۸۹۸) تنه د ابتدایي (۳۴۲۷۴) تنه د خصوصي زده کړو خاوندان وو او (۱۳۵۷۱۲) تنه نالوستي وو.^(۳)

^(۱) گزیده شاخصهای احصائیوی، د احصائیې وزارت، کابل، ۱۳۷۰ ال کال، بېلابېل مخونه.

^(۲) سالنامه احصائیوی، د احصائیې وزارت، کابل، ۱۳۶۹ ال کال، ۱۷ مخ.

^(۳) همدا اثر ۲۴۵ مخ.

((په فرهنگي برخه کې د دې پړاو، پر ۱۳۲۲ کال د سواد د زده کړې په برخه کې کورسونه فعال وو، چې د شاملانو شمېر يې (۴۵۳) زرو تنو ته رسېده او په منځني ډول هر کال (۱۳۸) زره تنه ترې فارغېدل. پر همدې کال د ښوونځيو شمېر (۱۳۰۸) ته رسېده، په داسې حال چې پر ۱۳۵۷ کال ټول (۳۸۴۳) ښوونځي فعال وو. پر ۱۳۲۲ کال د عمومي زده کړو د ښوونځيو د زده کوونکيو شمېر د (۷۷۲) زرو تنو په شاوخوا کې وو، چې د ۱۳۵۷ کال په انډول (۲۵۸) زره تنه او يا په سلو کې (۲۵) کموالی ښيي. پر ۱۳۲۲ (۲۹) حرفوي تخنيکي تعليمي موسسې فعالې وې، چې د ۱۳۵۷ کال په پرتله په سلو کې (۲، ۲۳) زياتوالی دی. پر ۱۳۵۷ کال د روغتونونو د بستر شمېر (۳، ۴) زرو بسترونو ته رسېده، خو پر ۱۳۲۱ کال (۷، ۹) زرو بسترونو ته لوړ شو. پر ۱۳۵۷ کال د هرو لسو زرو تنو لپاره (۸، ۰) ډاکټر، خو پر ۱۳۲۲ کال د هرو لسو زرو تنو لپاره (۷، ۱) ډاکټرانو ته لوړ شو، چې (۱، ۲) زياتوالی ښيي.))^(۱)

^(۱) پوهنمل دوکتور نجيب الله فايز، اجتماعي علوم مجله، کابل پوهنتون، ۱۳۲۸ کال.

د دې پړاو په وروستيو کلونو کې د بنوونې او روزنې او همدارنگه د لوړو زده کړو څومره والی په لاندې ډول دی:

۱۳۷۰	۱۳۶۹	کلونه
۱۴۲۷	۱۴۰۱	د بنوونځيو شمېر
۵۹۴	۵۸۳	لومړني بنوونځي
۴۹۱	۸۱۸	منځني بنوونځي
۲۴۲	۸۱۸	لېسې
۹۱۱،۰ زره تنه	۹۰۹،۹ زره تنه	د زده کوونکو شمېر
		له دې جملې څخه:
۲۲۸،۷ زره تنه	۲۲۷،۹ زره تنه	لومړني بنوونځي
۱۸۰،۹ زره تنه	۲۸۲،۵ زره تنه	منځني بنوونځي
۱۰۱،۴ زره تنه	—	لېسې
۱۱۳،۴ زره تنه	۱۳۱،۲ زره تنه	د فارغانو شمېر
		له دې جملې څخه
۷۲،۹ زره تنه	۲۵،۸ زره تنه	لومړني بنوونځي
۴۰،۵ زره تنه	۱۱۸،۸ زره تنه	منځني بنوونځي
—	—	لېسې
۲۳،۱ زره تنه	۲۳،۵ زره تنه	د بنوونکو شمېر

۱۲،۳ زره تنه	۱۲،۴ زره تنه	له دې جملې څخه: بنځینه ښوونکي
		د کورسونو شمېر
۱۲،۰ زره	۱۵،۲ زره	د سواد زده کړې
۳۳۲،۵ زره تنه	۳۳۰،۵ زره تنه	شاملین یې
۱۲۳،۰ زره تنه	۲۹،۴ زره تنه	فارغان یې
۳،۷ زره تنه	۳،۷ زره تنه	د ښوونکو او سوپروایزانو شمېر

د لوړو زده کړو د موسسو او محصلینو څومره والی په دې ډول دی:

۱۳۷۰	۱۳۶۹	د لوړو زده کړو د موسسو شمېر
۷ بابه	۳ بابه	ټول
۳۷	۳۷	د پوهنځیو شمېر
۱۸،۳ زره تنه	۱۲،۵ زره تنه	د محصلینو ټول شمېر
۷،۵ زره تنه	۷،۲ زره تنه	د شاملانو شمېر
۱۷۸۲ تنه	۱۵۴۳ تنه	د فارغانو ټول شمېر
۸۸۲ تنه	۱۴۲۷ تنه	د استادانو ټول شمېر
۲۵ بابه	۵۲ بابه	د منځنیو مسلکي حرفه

		یې بنوونځیو شمېر
د محصلینو ټول شمېر	۸،۵ زره تنه	۳،۷ زره تنه
د شاملانو شمېر	۳،۲ زره تنه	۱،۲ زره تنه
د فارغانو شمېر	۱۱۷۲ تنه	۸۱۲ تنه
د بنوونکو شمېر	۹۲۵ تنه	۴۸۹ تنه
د تخنیکمونو شمېر		
ټول	۹ بابه	۹ بابه
د محصلینو شمېر	۲۲۰۵ ته	۳۷۲۴ تنه
د لومړي کال د محصلینو شمېر	۱۸۸۵ تنه	۱۰۲۵ تنه
د فارغانو شمېر	۱۵۰ تنه	۵۷۲ تنه
د استادانو شمېر	۵۰۲ تنه	۵۱۵ تنه
د بنوونکو د روزنې موسسې	۱۱ بابه	۱۱ بابه
ټول محصلین	۲،۲ زره تنه	۲،۸ زره تنه
د شاملانو شمېر	۱،۰ زره تنه	۱،۳ زره تنه
د فارغانو شمېر	۲۴۹ تنه	۸۲۴ تنه
د استادانو شمېر	۱۲۹	۵۱۸

د دې پړاو په وروستیو درېو کلونو کې د طبي برخې
خومره والی په دې ډول وو:

۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	د روغتونونو شمېر
۱۱۱ بابه	۱۱۱ بابه	۱۰۴ بابه	ټول
۱۰،۴ زره بستره	۱۰،۳ زره بستره	۱۰،۵ زره بستره	د بسترونو شمېر
۳،۶ بستره	۲،۴ بستره	۲،۳ بستره	د هرو لسوزرو تنو لپاره د بستر شمېر
۳۵۹۰ تنه	۳۵۳۵ تنه	۳۲۷۹ تنه	د ډاکترانو شمېر
۲،۲ تنه	۲،۲ تنه	۲،۱ تنه	د هرو لسوزرو تنو لپاره د ډاکترانو شمېر
۷۱۷۲ تنه	۶۶۷۳ تنه	۶۶۵۳ تنه	د منځنيو طبي زده کړو پرسونل
۷۵ بابه	۱۰۳ بابه	۷۵ بابه	اساسي صحي مرکزونه
۱۱۳	۱۱۳	۱۱۴	د ایکسريزونو شمېر
۱۹۷۰	۱۷۳۷	۱۶۲۵	د درملتونونو شمېر
۱۹۹۸ تنه ^۱	۸۵۸ تنه	۷۲۲ تنه	د درمل جوړوونکو شمېر

^(۱) گزیده شاخصهای احصاییوی، بېلابېل مخونه.

په ټوليز ډول د دې پړاو پر وروستيو دوو کلونو زيات شمېر علمي او مسلکي کادرونه له افغانستان نه ووتل. ورځ پر ورځ د دولتي نظام کمزوري، پر چارو نه واکمني، د نظام پر پايښت بې باوري، د جگړې گواښونه، زياته اقتصادي تنگلاسي، د پوهې او علم د مادي ارزښت کمېدل او ځينې نور عوامل، د دې سبب شول، چې زيات شمېر تحصيل کړي اشخاص، خپل ټاټوبي پرېږدي او پرديو هېوادونو ته پناه يوسي.

تر دې وخت پورې تر ۲ ميليونو زياتو افغانانو په بهر کې استوگنه غوره کړې وه، چې هغه وخت تقريباً د هېواد د ټول نفوس ۳۷ فيصده وگړي جوړوي، نو که چېرې پر دې وخت د هېواد د ټولو تحصيل کړو اشخاصو مهاجره برخه معلومو نو هلته هم کېدی شي، همدا سلنه په پام کې ونيول شي، يو اټکل هم کېدی شي، هغه دا چې تر ۱۳۷۰ل کال پورې د ټول نفوس په حساب ۳۷ فيصده افغانان مهاجر شوي وي، نو کېدی شي د تحصيل کړي اشخاصو شمېره دهغوی د سلنې (فيصدي) له مخې تر دې ۳۷ فيصده وڅه ناڅه کمه ځکه وي، چې د افغانستان تحصيل کړي خلک اکثره په لويو ښارونو کې

راټول شوي وو او تردې وخته لوی ښارونه او په تېره بیا مهم روزنيز تحصيلي او تعليمي مرکزونه د واکمنو په لاس کې وو او د کليوالي سيمو په انډول ډېر مصئون پاتې وو. په دې وخت د مهاجرو افغانانو گڼ شمېر نالوستي کسان وو، چې د عقیده يي، فکري عواملو، د جگړې او مرگونو د پرله پسې خطرونو له امله مهاجر شوي وو. د ارقامو له مخې د همدې پړاو پر وروستيو کلونو ((د مجاهدينو د لنډمهالي حکومت د ښوونې او روزنې وزارت په (۱۶۰۸) ښوونځيو او مدرسو کې (۴۰۳۲۹) تنو افغانانو زده کړه کوله. په دې شمېره کې (۱۰۵۷) ښوونځي او مدرسې په سرحد صوبه، سند او اسلام اباد، (۲۰۲) په بلوچستان، (۸۹) په ايران او (۱۲۲) په هغو سيمو کې وو، چې په افغانستان کې د دوی لاسته ورغلې وې. د دې ترڅنگ (۱۵) ښوونځي او مدرسې نورې هم وې، چې افغاني نجونو په کې زده کړه کوله.))^(۱)

^(۱) شباهنګ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه، ۱۳۷۲ل کال، ۳۲ مخ

څلورم پړاو

(۱۳۷۱ غويي-۱۳۷۵ تله)

(۱۳۷۱-۱۳۷۵) کلونه د افغاني ټولني هغه دردونکي او کړوونکي کلونه دي، چې زموږ ټولني د خپلي مادي او مانيزې شتمني ډېره برخه په کې له لاسه ورکړه. د ۱۳۷۰ ال کال په وروستيو مياشتو کې د واک د نيولو لپاره ائتلافونه او سازشونه پيل شول، د همدې سازشونو په پايله کې يوه ډله تر نورو دمخه کابل ته دننه کړای شوه. هغه جگړه چې تر ۱۳۵۷ ال کال وروسته د غرونو له سرونو پيل شوې وه، پر ۱۳۷۱ ال کال د بنارونو زرونو ته ورسېده. تردې دمخه چې کومه مانيزه او عامه شتمني په کليوالو سيمو کې وه، هغه خود پرله پسې جگړو، بمباريو او لوتني له کبله له منځه وړل شوې وه. يوازې په لويو بنارونو کې گڼ شمېر بنوونيز، روزنيز او فرهنگي مرکزونه او دغه راز اقتصادي تاسيسات پاتې وو، چې هم پرې د هېواد زيات شمېر علمي، مسلکي او فني کادرونه راټول وو او هم هغه عام ولس، چې په بنارونو کې مېشته و. سره له دې چې جگړې افغانستان ډېر زيات خپلې و، خو بيا هم

مختلف وسله وال تنظيمونه بنارونو ته، په ناکنټروله ډول ورننوتل، نه یوازې دا چې په بنارونو کې درنه جگړه پیل شوه، بلکې په شعوري او نا شعوري، قصدي او نا قصدي ډول پر لوټ، تالان او پښوونځیو هم لاس پورې شو. علمي مرکزونو هم په دې لړ کې دومره زیانونه وزغمل، چې تصور یې هم نه کېده. په لویو بنارونو کې له هغې جملې په کابل بنار کې، چې تر ټولو نه زیات د درنو جگړو مرکزو، د اکثر وښوونځیو، روزنیزو او علمي مرکزونو شتمني لومړی لوټ او بیا څه چې پاتې وو وسپړل شول. ښوونه او روزنه په ډېرو ولایتونو کې پر تپه ودرېده. هغه ولایتونه چې د کابل د چارواکو په واک کې نه وو، د هغو ښوونځیو او نورو روزنیزو مرکزونو ته ځکه پیسې نه ورکول کېدې، چې د دوی په اند هغه د دوی د مخالفینو په لاس کې وو او مخالفینو خو ځکه ځانته مسوولیت نه راجع کاوه، چې ځان یې د یو تنظیم په توګه مطرح کاوه او د کابل د چارواکو په شان یې پر ځان د ((اسلامي دولت)) ماسک نه و غوړولی، نو ځکه خوی یې د ښوونځیو تمویل د دولت کار او مسوولیت ګاڼه. په دې پېر کې هېواد ته اساسي او سترګوزار همغه په بنارونو کې د درنو جگړو پیل و. کله چې د ۱۳۷۱ل کال د غویی پر میاشت مختلف تنظیمونه بنارونو ته ننوتل، نو په هېواد کې د پخواني سیاسي، فکري او ان فزیکي نظام ټوله

بڼه بدله شوه. د جگړې شدت، فکري اختناق، ترور، وژنې، نا امنۍ، او نامسولیتۍ، په ډله ییز ډول د بنارونو وگړي دې ته مجبور کړل، چې خپل کورونه او دندې پرېږدي او د مهاجرت لاره ونیسي.

په دې بهیر کې تر ټولو زیات زیان تحصیل کړو اشخاصو ته ورو اوښت. د ۱۳۷۱ کال د غويي تر پېښې وروسته، چې څومره تحصیل کړو اشخاصو خپل هېواد پرېښود، پر بل هېڅ وخت د دې مهال په اندول دومره تحصیل کړي کسان او هغه هم له بنارونو او علمي مرکزونو څخه بل وخت نه وو وتلي. د هغو احصائیو له مخې چې د غربي راډیوگانو له خوا خپرې شوي، په دې څلور کلن ناوړین کې څه د پاسه اتیا زره بې گناه کسان په کابل بنار کې وژل شوي دي. دا هغه شمېر دی چې نړیوال سره صلیب او نورو خیریه موسسو هم نشر کړی دی).^(۱) دغه راز ویل کېږي، چې پر دې وخت یوازې په کابل بنار کې تر (۲۰) زرو څخه زیات کورونه ړنگ کړای شوي او په لکونو افغانان د هېواد په داخل کې بېخایه شوي او بهر ته مهاجر شوي دي. په همدې لړ کې د مهاجرینو ستر کمپونه، د ننګرهار په لویو دښتو کې جوړ شول او هم ګڼ شمېر کورنۍ پاکستان او ایران ته مهاجرې شوې.

^(۱) پوهنیار محمد نبي فراهي، هیله مجله، ۱۳۷۲ کال، ۲ ګڼه، ۲۲ مخ.

د ملگرو ملتو د کابل د (UNHCR) د ادارې د ۱۹۹۵م کال د جولای-نومبر د یوې سروې له مخې د کابل ښار په سلو کې (۳، ۴۸) کورونه ویجاړ شوي دي، سره له دې چې په دې پېر کې له بهرنه، په ځانگړي ډول له پاکستان او ایران څخه د افغانستان بېلابېلو سیمو ته زیات مهاجرین بېرته ستانه شوي خو له ښارونو څخه د علمي او مسلکي کادرونو د فرار بهیر تر بل هر وخت څخه زیات گړندی و. په همدې پېر کې د افغانستان منظم وسله وال پوځ، چې په عصري او مجهزو وسلو سمبال او له پوځي پلوه یو غښتلی پوځ و، په لسگونو زره مسلکي او تخنیکي کارکوونکي، افسران او کارپوهان یې درلودل اکثره یې برخلیکه او له دندې گوښه کړای شول. تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د افغانستان وسله وال پوځ په تېره بیا د ملي دفاع وزارت د پوځیانو شمېر یو لک تنو څخه زیاتېده او که د هغه وخت د وسلوال پوځ نورې څانگې، ملي امنیت او څارندوی په پام کې ونیول شي نو دا شمېر ان څو لکو وسلوالو ته رسېږي.

تحصیلي او رزنیزي ادارې پر دې وخت ټولې ړنگې بنگې او د ځینو تشکیلاتي حضور هم ختم کړای شو. راهیو ټلو یزیون، بنوونې او روزنې، د لیکوالو، هنرمندانو او ژورنالېستانو

ټولنې، تر زیاته بریده له منځه لاړې، چې وروسته به یې په جلا خپرکي کې یادونه وشي.

د هېواد او په تېره بیا د کابل ښار د لوړو زده کړو زیاتره مرکزونه تر ډېرې مودې ترلې او له فعالیت لوېدلي پاتې شول. په دې واټن کې کابل پوهنتون (۱۸) میاشتي ترلې و، چې ټول تلف شوی وخت یې (د محصلینو د شمېر په اندول) ۲۱ ملیونو درسي ساعتونو ته رسېږي. د کابل طب انستیتیوت، کابل پولیتخنیک هم لږ تر لږه لس لس ملیونه درسي ساعتونه ضایع کړي دي. همدارنگه هوایي او حربي پوهنتونونه، د علومو اکاډمۍ د پولیسو اکاډمۍ، د کابل پیداگوژي او د ښوونکو د روزنې (۱۴) بېلابېلې موسسې، تخنیکمونه او نورو، هم کادري او هم علمي زیانونه زغملې دي. له دې ټولو علمي موسسو څخه د کادرونو تېښتې دوام وموند، له کابل پوهنتون څخه تقریباً (۱۰۰) تنه استادان دندې پرېښودو او مهاجرت ته اړ شول. د علومو اکاډمۍ تقریباً په سلو کې د (۲۵) برخې په شمېر علمي کادرونه له لاسه ورکړل، د راډیو ټلويزیون د هنري، تخنیکي او علمي کادرونو ضایعات تر ټولو زیات دي او همدارنگه د نورو علمي مرکزونو.

په دې پړاو کې، چې د پخوانیو کادرونو پرځای کوم نوي کسان وگومارل شول، هغه په هېڅ ډول د هغو پخوانیو ځای نه

شو ډ کولای. هغه افغانان چې پخواني رژیم د زده کړو لپاره بهرنیو ملکونو ته لېږلي وو او شمېر یې سلگونو نه، بلکې زرگونو ته رسېده، د دې حالت په راتلو سره خپل هېواد ته د بېرته ستنېدلو ټول خوبونه، تدبیرونه او خیالونه له سره وایستل. ځینې په همغو هېوادو کې پاتې شول او ځینو هم خپل تحصیل نیمگړی پرېښود او له هغو هېوادو څخه هم نورو هوسا ټولنو ته د تگ په لټه کې شول.

د دې پړاو بل رنځوونکی گوزار دا و، چې افغانستان کې د هرې خبرې حل، د برچې په څو کې پورې وتړل شو، د منطق او استدلال جنازه بار شوه، تعلیم او تحصیل نه یوازې خپل مانیز ارزښت بایلود، بلکې مادي ملاتړ یې هم له لاسه ورکړ. په دې پړاو کې دا خبره عملي کېږي، چې څنگه قلم د کلاشینکوف پر وړاندې د ډوډۍ گټلو په لوبه کې ماته خوري او علمي اشخاص مجبورېږي، خپل مسلک خوشې او د یوې مړۍ ډوډۍ د پیدا کولو لپاره دویم، یا درېیم کار ته لاس واچوي. کله چې یو مسلکي شخص له خپل آر (اصل) مسلک څخه د ژوند د خړوب لپاره دویم یا درېیم کار ته لاس اچوي، نو تر هر څه لومړی له خپل مسلک او څانگې سره د ده په ذهني تړاو کې یوه پوله رامنځته کېږي، ورو ورو د دوی ترمنځ اړیکي شلېږي، خپل مسلک سره بې تفاوته کېږي، بیا لري کېږي،

ياني د مسلک د پرېښودلو سبب يې کېږي او په دې ډول د يو مسلک او پوهې خاوند د وخت په تېرېدو سره پر يوه عادي شخص اوږي. د مسلک پرېښودل او يا د هغه د پرېښودلو د زيانونو کچه خورا لوړه ده. کوم مسلکي او علمي کادرونه، چې په هېواد کې پاتې وو او بهر ته د تگ و سه يې نه درلوده، د هغو اکثره د مسلک د پرېښودلو له امله، د مسلکي کادرونو له ليکې ووتل. په تېرو نظامونو او يا هم په سياسي جريانونو کې د ځينو علمي او مسلکي کادرونو، د ذهني او عملي برخې اخیستنې له امله هم ډېر مسلکي اشخاص يا مهاجر شول او يا هم له دندي گونښه کړای شول.

اقتصادي ستونزو او د پيسو انفلاسيون هم د علمي کادرونو او ثابت عايدو خلکو نقدي پانگه و ترورله، هغوی يې د پولې ټک ته کېښول. واکمنو د خپلې بقا لپاره په دې پړاو کې دومره پيسې چاپ کړې، چې ساری به يې نه يوازې زموږ په تاريخ، بلکې د وخت د اندول له مخې ((د نړۍ په تاريخ کې هم نه وي. د ځينو ارقامو له مخې د دې پېر چارواکو په څلورو کلونو کې (۸۰۰۰) مليارده افغانۍ چاپ کړي، چې سريال نمبر يې په بانک کې شته، پردې سربېره د نورو چاپ شويو پيسو اندازه (۱۷) زره مليارده افغانۍ ته رسېږي.))^(۱) (د دې پېر د

^(۱) ډاکتر محمد اکبر، هيله مجله، ۱۳۷۲ل کال، ۱ گڼه، ۲۷-۲۸ مخونه

حکومت د ۱۳۷۳ ال کال بودیجه (۲۳۵) ملیارده افغانی ټاکل شوې ده، خو دولت یوازې (۸۰-۹۰) ملیارده افغانی عاید ترلاسه کړای شول تر (۵۰۰) ملیارده افغانیو څخه زیات لگښت یې د بودجې د کسریانې د نوټونو په چاپ پوره کړي^(۲) دې پېر کې پیسې په شمېر نه، بلکې په ټونو چاپ شوې، د یوې فرضي او اټکلزي شمېرنې له مخې د دې دورې ټولې چاپ شوې پیسې (تر ۱۳۷۵ تلې پورې) تر سل زره ملیارده افغانیو هم زیاتې کوي، که دا پیسې د افغانستان پر ټول نفوس وپشل شوې وای نو هر افغان ته به په لکونو افغانی ور رسېدلی وای، خو د دې پیسو زیاته برخه د جگړې د دوام او د ځاني گټو لپاره وکارېدله او همدا راز یې د هېواد د وگړو په تېره بیا د ثابت عایده دولتي مامورینو او علمي کادرونو نقدي زېرمه هم له منځه یوړه. په دې پېر کې انفلاسیون تقریباً په سلو کې (زرځله) اوچت شو خو د دولتي مامورینو او مسلکي اشخاصو معاش ایله په سلو کې (۳۰-۳۵) اوچت کړای شو. دغسې اقتصادي تنگسیا هم د ډېرو تحصیل کړو اشخاصو ژوند خپټه او تریخ کړ، بیا د مسلک او یا هم د هېواد د پرېښودلو ته اړ شول.

^(۲) د افغانستان د بهرنیو چارو وزارت یو گزارش، کابل، ۱۳۷۷ ال کال

هغو تحصیل کړو اشخاصو، دپلوماتانو، متخصصینو او نورو مسلکي اشخاصو چې په تېر پړاو کې یې په بهرنیو هېوادو او ملګرو ملتو کې د افغانستان په سفارتونو او نماینده گيو کې کار کاوه، د نوي پړاو په راتګ سره، یو هم بېرته خپل هېواد ته رانغی او تقریباً ټولو په بهرنیو هېوادونو کې سیاسي پناه واخیستله.

د (۱۳۲۵-۱۳۷۱) ل کلونو په بهیر کې افغانستان د بهرنیو هېوادونو په دې نښارونو کې سفارتونه او نماینده گي درلودې:

۱	لندن
۲	روم
۳	پاریس
۴	صوفیه
۵	برلین
۶	بوداپست
۷	وارسا
۸	بلګراد
۹	بن
۱۰	پراګ
۱۱	عدن

مسکو	۱۲
هاوانا	۱۳
پیکنگ	۱۴
اولان باتور	۱۵
ادیسه بابا	۱۶
هانوی	۱۷
دهلی	۱۸
کویت	۱۹
طرابلس	۲۰
قاهره	۲۱
دمشق	۲۲
جاکارتا	۲۳
داکه	۲۴
توکیو	۲۵
تهران	۲۶
انقره	۲۷
ویانا	۲۸
اسلام آباد	۲۹
پیونگیانگ	۳۰
هراری	۳۱

بغداد	۳۲
په نیویارک کې د ملگرو ملتونو په سازمان کې د افغانستان نماینده گي	۳۳
په ژنیو کې نماینده گي	۳۴
په بمبئی کې د افغانستان جنرال قونسلې	۳۵
په تاشکند کې قونسلې	۳۶
په مشهد کې قونسلې	۳۷
په کراچی کې قونسلې	۳۸
په پېښور کې قونسلې	۳۹
په کویته کې قونسلې ^(۱)	۴۰

له دغو نماینده گيو او سفارتونو څخه سرې اټکل کولای شي چې څومره مسلکي کادرونه او تحصیل کړي اشخاص به په کې مصروف وو، هغوی ټولو له دې نوي پړاو سره د ذهني، فکري مخالفت او په هېواد کې د گرمې جگړې له امله نورو هېوادونو ته پناه یوره او په دې ډول افغانستان د یوزیات شمېر هغو دیپلوماتانو له لرلو څخه هم بې برخې شو، چې کلونه کلونه یې پرې لگښت کړی و او بیا یې په عملي کار کې یو څه تجربه هم ترلاسه کړې وه.

^(۱) د افغانستان کالنی، کابل ۱۳۲۲ل کال، (۲۸۱-۲۸۲) مخونه

دغه راز په دې پېر کې له بهرنيو چارو وزارت څخه هم (۲۵) تنه کارکوونکي، چې د ماسټري او لېسانس تحصيلي درجې يې لرلې، له دندو څخه گوښه شوي دي.

سيمه ييزو، ژبنيو، فرهنگي، مذهبي، تنظيمي، سياسي او ځينو نورو کينه ييزو قصدي هڅو هم، په دې پړاو کې له هېواد نه د مسلکي کادرونو په ايستلو کې اغېز درلود. د کار د اهلو او پوهو کسانو پرځای، پر سياسي، ژبنيو، توکميزو او نورو معيارونو د نا امله کسانو گومارل، بل هغه لام و، چې گڼ شمېر روڼ اندي او مسلکي کسان يې مهاجرت ته مجبور کړل.

د دې پېر پر وروستيو دوو کلونو (۱۳۷۳-۱۳۷۴) واکمنو ته له مخالفينو څخه، د کابل ښار ځينې برخې په لاس ورغلې، چې په هغو کې د کابل پوهنتون او طب انستيتيوت هم شامل وو. کابل پوهنتون چې په همدې پړاو کې د کابل د مرکزي برخو د چارواکو او د هغو د مخالفينو له خوا وران او ويجاړ شوی و، يو ځل بيا د سياسي هدفونو مرکز وگرځېد، واکمنو هڅه وکړه، د پوهنتون د بيا رغونې په برخه کې چې د جگړې په ترڅ کې ورته تر (۵۰) مليونه ډالرو زيات زيان اوښتی و، يو څه لگښت وکړي. له ځينو پوهنځيو پرته چې ډېر دروند زيان ورته

اوبنتی و، د پوهنتون د فزیکي بیا رغونې کار تقریباً په سلو کې (۷۵) ترسره شو.

په همدې پړاو کې هڅه وشوه، چې یو شمېر نوي کسان هم د پوهنتون علمي کادر کې شامل شي. په مجموعي ډول په دې پړاو کې د هېواد د محصلینو او استادانو شمېر په دې ډول دی:

((پر ۱۳۷۱ل کال کابل پوهنتون په خپل ورځني ټایم کې (۹۷۷۵) تنه محصلین او مازیګرني ټایم یا شپې پوهنځیو کې (۱۱۰۲) تنه درلودل، اسلامي پوهنتون (۹۰۸) تنه، ننگرهار پوهنتون (۱۵۱۴) تنه، بلخ پوهنتون، (۱۱۲۸) تنه، هرات پوهنتون (۵۲۵) تنه او کابل پولیتخنیک (۲۸۷۹) تنه محصلین درلودل.

پر ۱۳۷۲ل کال د کابل پوهنتون ټولو محصلینو شمېر (۱۱۲۷۷) تنه، د ننگرهار پوهنتون (۷۴۷) تنه، د هرات پوهنتون (۸۷۴) تنه، د کابل پولیتخنیک (۱۲۱۳) تنه د بلخ پوهنتون (۱۷۱۸) تنه و.

پر ۱۳۷۳ل کال دا شمېر کابل پوهنتون (۱۰۱۷۵) تنه، ننگرهار پوهنتون (۹۸۲) تنه، کابل پولیتخنیک (۱۲۵۲) تنه

او د بلخ پوهنتون (۱۸۱۰) تنه و. (۱) د استادانو ټول شمېر (۷۳۱) تنه و.

پر ۱۳۷۴ کال کابل پوهنتون د محصلینو شمېر (۵۵۷۱) تنه (ورځ)، (۱۴۰۲) تنه د شپې پوهنځیو، (۱۲۵۲) تنه د ننګرهار پوهنتون، (۹۲۵) تنه د هرات پوهنتون، (۲۹۲۰) تنه د کابل پولیتخنیک، ۱۱۱۲ تنه د کابل پيداگوژی د انستیتیوت محصلین وو.

د هېواد له نورو علمي مرکزونو څخه کابل پوهنتون ته د واکمنو پاملرنه زیاته وه، کېدی شي سیاسي لامل په کې زیات اغېز ولري.

هغه پاملرنه چې کابل پوهنتون ته وه، بل هېڅ علمي او روزنیز مرکز ته نه وه، که په ټولیز ډول د دې دورې په باب خبره مطرح کېږي، نو سړی ویلای شي، چې د افغانستان په تاریخ کې نه یوازې له سیاسي، اخلاقي، اقتصادي او امنیتي پلوه دا دوره یو ډېره کرغېړنه دوره وه، له علمي پلوه هم د افغانستان د علمي کادرونو او علمي مرکزونو لپاره یوه تباه کوونکې او وژونکې دوره ګڼل کېږي.

(۱) سالنامه احصائیوي، ۱۳۷۲-۱۳۷۳ کلونه.

پنځم پړاو

(۱۳۷۵ تله - ۱۳۷۸ وری)

دا پړاو پر داسې وخت پیل شو، چې تر دې دمخه څلورنیم کلنې انارشی د ټول هېواد د ژوند رگونه نیولې وو. کابل په وینو کې غوټې وهلې او نور ښارونه ورځ پر ورځ پر یوه مړاوي او مړژواندي برخلیک اخته کېدل. د ښارونو، کلیو او بانډو ټول اوسېدونکي، د لوت، تالان، بدلمنۍ، جگړې، وژنې او ورانۍ له گوزارونو څخه سترې شوي او تر پوزې راغلي وو، ټول د یو ژغورندویه الهي ځواک په هیله وو. د ډېرو په سترگو یوازې تیاره ښکارېدله او د رڼا څرک نه لگېده. په پای کې داسې یو ځواک پیدا شو، چې پخواني ټوپکیان یې ټول له یوې مخې پسې په مخه کړل، له کلیو او ښارونو یې وشړل او وسلې یې ترې راټولې کړې. د ۱۳۷۵ ل کال د تلې پر ۵ نېټه دې ځواک د کابل پخوانۍ جنجالیزه اداره راوپرځوله او خپله د واک پر گدی کېناست. خلک چې له جگړو بې حده زیات سترې شوي وو، د نوي ځواک راتگ او بري ته یې هر کلی ووايه! نوي ځواک که هر څومره سوله او امن ټینګ کړل او

خلک یې د وپرې او ډار له خپو څخه ډاډمن او آرام حالت ته راوگرځول، خو دا ارامی له یو لږ داسې بندیزونو سره مله شوه، چې ورو ورو د ډېرو خلکو د ذهني ستړیا سبب شوه. له مذهب نه یو بل ډول ځانگړي تعبیر، د سیاسي افکارو څارنه، د ازاد فکر د وزرونو تړل، ډول ډول بندیزونه او نور فشارونه د دې سبب شول، چې د واکمنو او تر حکم لاندې اشخاصو، په تېره بیا د پخوانیو دولتي کارکوونکو ترمنځ یو ډول واټن څرگند شي. د دې پر او په بهیر کې یو ځل بیا د ښار تحصیل کړي قشر یوه ډله مهاجرت ته اړ شوه او د ډول ډول بندیزونو تاب یې رانه وړای شو. په دې دوره کې پر بنځینه تحصیل کړي او تحصیل کوونکي قشر د لگول شوي بندیز له امله ډېرو خپله دنده له لاسه ورکړه او نورې یې له تحصیل څخه (پر دې مهال) بې برخې شوې، ویل کېږي چې تر دې دورې دمخه په ټول دولتي جوړښت کې د بنځینه کارکوونکو شمېر تر ۴۰ زرو تنو پورې رسېده. سره له دې چې دې بنځو ته هماغه پخوانی معاش ورکول کېږي، د دې کتاب د چاپ پر مهال معاش ورکول کېده خو وروسته بیا پرې دا معاش هم بند شو. خود چټک انفلاسیون په وجه د هغو د معاش ارزښت په نشت حساب دی. هغه تحصیل کړي بنځې، چې د ازاد ښاري کلتور په رڼا کې یې خپل ژوند اوډلې او عیار کړی و، له دې نویو

بندیزونو سره یې کلتوري او ذهني پیوستون رانغی او د هېواد پر بنسټو د تېرې شوې دغه راز په دې بهیر کې واکمنو په پخوانیو دولتونو کې د ځینو مامورینو او دولتي کارکوونکو د دریځ پلټنه هم پیل کړه او هم یې د ځینو اشخاصو او مسلکي کادرونو فکري لوري او د تحصیل ځایونه و څارل او په نښه کړل. د دې ترڅنګ چا چې په تېرو کمونیستي رژیمونو کې، په هر نامه کوم ستاینلیک یا مدال اخیستی و، د هغو څارنه هم وشوه، هغه شمېر تحصیل کړي اشخاص چې د تېرو نظامونو له څپو نه په یو نه یو ډول تر دې دمه په خپلو ځایونو کې پاتې وو، یو ځل بیا له گواښ سره مخامخ شول. په دې ترڅ کې اکثره وزارتونه وپلټل شول او هغه کسان، چې له نویو وضع شویو مادو څخه په یوه هم برابر نه وو، د ((نامطلوب)) په نامه له خپلې دندې گوښه شول، په اکثر وزارتونو کې دا کار وشو، خو په لویه څارنوالۍ او عدلیه وزارت کې د دې تصفیې کچه ډېره زیاته وه. په بهرنیو چارو وزارت کې (۳۴) تنه کارکوونکي، چې دوکتورا، ماسټري او لېسانس ډپلومونه یې لرل، له خپلې دندې منفک شول. د لوړو زده کړو له وزارت څخه د لوړو زده کړو د موسسو (۱۱۷) تنه استادان نامطلوب وگڼل شول، چې په دې کې (۵۳) تنه د کابل پوهنتون استادان وو. وروسته بیا پر دې ((نامطلوبو)) کسانو یو ځل بیا غور

و شو، چې د کابل پوهنتون له (۵۳) نامطلوبه کسانو څخه (۲۸) بېرته ((مطلوب)) او (۲۵) نامطلوب وگڼل شول او له دندې گوښه کړای شول. په دې موده کې د کابل پوهنتون د محصلينو شمېر تقريباً (۳) زرو تنو ته رسېده. د همدې پېر د دوو کلونو د فارغانو شمېر هر کال تقريباً (۴۰۰) تنو ته راټيټ شو. ځينو استادانو له سياسي او فکري کيس پرته، خپله له پوهنتون سره علاقه وشلوله. پر دې کلونو په ځينو ولايتونو، لکه کندهار، ننگرهار، هرات او بلخ کې هم پوهنتونونه فعال وو. له طب او پيداگوژۍ پرته پر ۱۳۷۲ل کال د ننگرهار پوهنتون استادانو، محصلينو او څانگو شمېر په لاندې ډول دی.

گڼه	پوهنځي	استادان	محصلين	څانگې
۱	انجنيري	۱۵ تنه	۲۰۰ تنه	۳
۲	کرڼه	۲۰ تنه	۸۷ تنه	۳
۳	تعليم او تربيه	۱۸ تنه	۲۷ تنه	۳
۴	ادبيات	۱۴ تنه	۲۸ تنه	۳
۵	اقتصاد	۱۲ تنه	۹۴ تنه	۲
۶	شرعيات	۱۸ تنه	۵۲ تنه	۳
۷	وترنري	۳ تنه	۷۲ تنه	۱

((پر دې کال ننگرهار پوهنتون له طب او پيداگوژۍ پرته (۱۰۵) تنه استادان، ۲۲۲ تنه محصلين او ۲۱ خانگي لرلي او له ۱۳۵۷ کال راپه د پخوا يې په ټوليز ډول (۲۳۲۲) تنه انجيران، متخصصين، بنوونکي او ديني عالمان ټولني ته وړاندې کړي دي.))^(۱)

پر ۱۳۷۷ کال د ننگرهار پوهنتون دوه تنه استادان هم ووژل شول او له دې سره د پوهنتون د استادانو يوه ډله پېښور ته مهاجره شوه، چې ځيني يې بېرته ستانه شول او ځيني يې پاتې شول.

په دې پړاو کې د افغانستان په دولتي جوړښت کې يو چورلټا شکلي بدلون پېښ شو. مسلکي او حرفه يي زده کړې په دولتي جوړښت کې د گومارنې او په تېره بيا په لوړو پوستونو کې د تقرر عامل ونه گڼل شوي، بلکې په دولتي چارو کې د استخدام تگلوري او واک په يوه مشخص فکري گروپ پوې وتړل شو. داسې ښکاري چې تر عمومي مديريت پورې ټول لوړ پوستونه د همدې ځانگړې ډلې د غړو او يا هم د هغې د نږدې پلويانو لپاره مختص شوي دي. په يوه دولت کې د دوو ډولونو معاشونو دود بدل، چې د افغانستان په ټول دولتي جوړښت کې يې بېلگې نه شته، هم د عامو دولتي

^(۱) پوهاند غونچه گل حبيب ساپي، ننگرهار مجله، ۱۳۷۷ کال، ۴ کڼه، ۲۲ مخ

کارکوونکو، په تېره بیا د مسلکي کادرونو او واکمنو ترمنځ د زړونو او ذهنونو فاصله زیاته کړه. ذهني، ذوقي، سلیقه یي بندیزونه او دغه راز وچ حاکمیت هم په دې پړاو کې د مسلکي کادرونو د فرار بل عامل و.

د هېواد په داخل کې د مسلکي کادرونو فرار او تېښتې او نورو ډول ډول نیمگړتیاوو سره سره په دې پړاو کې اساسي او بنسټیز کار دا و شو، هغه سیمې چې د دې مشخص تحریک په لاس کې کېوتې، هلته بشپړ امن تامین شو او له امن سره په لومړي گام کې په بشپړه توگه د هېواد د فزیکي ویجاړۍ مخه ونیول شوه او همدا راز د بیا رغونې او زرغونولو کار هم ورو ورو پیل شو. د ۱۳۷۱-۱۳۷۵ پړاو په بهیر کې په ټول هېواد کې داسې یو لوت او تالان گډ و، چې که تر اوسه یې دوام موندلی وای، نو په ټول هېواد او په تېره بیا په کابل کې به هېڅ هم پاتې نه وو، خود پنځم پړاو واکمنو ستر انساني او هېوادني رسالت ترسره کړ، د هېواد د تجزیې خطريې پړاو سمهال محوه او یا هم ډېر کمزوری کړ او په نیول شویو سیمو کې یې د نورې وړانې او ویجاړۍ مخه ونیوله. په همدې وجه د دې پېر په بهیر کې گڼ شمېر افغان مهاجرین له پاکستان او ایران څخه بېرته خپل هېواد ته ستانه شول. په ستونو شویو افغانانو کې د تحصیل کړو افغانانو شمېر خورا لږ دی، اکثره لوستو

افغانانو د خپل هېواد پرځای، نورو هېوادونو ته مخه کړه او په دې ډول د ټولې غمیزې په بهیر کې د نړۍ یو زیات شمېر هېوادونو کې مېشته شول. اوس به د نړۍ ډېر کم هېوادونه پیدا شي، چې هلته دې افغانانو د خپل ژوند د پاتې برخې د تېرولو لپاره سر نه وي ښکاره کړی، خو په ټولیز ډول له هغو هېوادونو څخه چې گڼ شمېر افغانانو ورته پناه وروړې ده ددغو هېوادونو نومونه اخیستلای شو: پاکستان، ایران، هالنډ، فرانسه، ډنمارک، استرالیا، ناروې، سویډن، سویس، ایټالیا، بلجیم، هندوستان، کاناډا، امریکا ځینې عربي هېوادونه، ترکیه، چک، سلواک، نوی زیلانډ، د پخواني شوروي ځینې جمهوریتونه او داسې نور هېوادونه. د یادونې وړ ده چې دې هېوادونو ته اکثره تحصیل کړو افغانانو پناه ور وړې ده او ځینو یې بیا خپلې کورنۍ هم له ځان سره وړې دي. د یو تحصیل کړي افغان عبدالمالک بېکسیار په وینا، چې په ډنمارک کې اوسېږي، لږ تر لږه ډنمارک ته تراوسه پورې (دوه زره) افغانانو پناه وروړې ده، په دې دوه زره کسانو کې د اټکل له مخې تر (۵۰۰) تنو پورې انجنیران، ډاکتران او په بېلو بېلو څانگو کې د لوړ تحصیل خاوندان دي.

د نړۍ په اکثره هېوادونو کې د غمیزې له پیل نه تراوسه پورې د مېشتو افغانانو د دقیق شمېر جاج معلوم شوی نه دی،

ځکه چې لا اوس هم افغانان د ورتگ په حال کې دي او يا هم له يو هېواد څخه بل هېواد ته ځي او د تحول په حال کې دي، خود ملگرو ملتو ادارې UNHCR له (۱۹۸۰-۱۹۹۹) پورې په پاکستان، ايران، هند، روسيې او د منځنۍ اسيا په هېوادونو کې د افغان مهاجرينو هغه شمېر خپور کړی، چې له دوی سره په بېلابېلو وختونو کې ثبت شوي دي. د دې شمېر څرنگوالی په دې ډول دی:

کال	پاکستان	ایران	هند	روسیه	قزاقستان	گرجستان	تاجکستان	ترکمنستان	ازبکستان	تول
۱۹۸۰	۴۰۰,۰۰۰	۲۰۰,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	-	۶۰۰,۰۰۰
۱۹۸۱	۱,۴۰۰,۰۰۰	۵۰۰,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	-	۱,۹۰۰,۰۰۰
۱۹۸۲	۳۷۵,۰۰۰	۸۰۰,۰۰۰	۳,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۳,۱۷۸,۰۰۰
۱۹۸۳	۲,۷۰۰,۰۰۰	۱,۲۰۰,۰۰۰	۴,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۳,۹۰۴,۰۰۰
۱۹۸۴	۲,۸۰۰,۰۰۰	۱,۵۰۰,۰۰۰	۵,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۴,۳۰۵,۰۰۰
۱۹۸۵	۲,۹۰۰,۰۰۰	۱,۸۰۰,۰۰۰	۶,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۴,۷۰۶,۰۰۰
۱۹۸۶	۲,۷۰۰,۰۰۰	۲,۰۰۰,۰۰۰	۶,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۴,۷۰۶,۰۰۰
۱۹۸۷	۲,۸۷۸,۰۰۰	۲,۳۲۱,۰۰۰	۶,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۵,۱۰۵,۰۰۰
۱۹۸۸	۳,۱۵۶,۰۰۰	۲,۷۰۰,۰۰۰	۵,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۵,۸۶۱,۰۰۰
۱۹۸۹	۳,۲۵۵,۰۰۰	۲,۹۰۰,۰۰۰	۵,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۶,۱۶۰,۰۰۰
۱۹۹۰	۳,۲۷۲,۰۰۰	۲,۹۴۰,۰۰۰	۸,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۶,۲۲۰,۰۰۰
۱۹۹۱	۳,۱۸۵,۰۰۰	۳,۰۰۰,۰۰۰	۱۲,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۶,۱۹۷,۰۰۰
۱۹۹۲	۳,۰۷۷,۰۰۰	۲,۹۰۰,۰۰۰	۱۰,۰۰۰	-	-	-	-	-	-	۵,۹۸۷,۰۰۰
۱۹۹۳	۱,۶۲۷,۰۰۰	۲,۷۰۰,۰۰۰	۱۱,۰۰۰	۱۲,۰۰۰	-	-	-	-	-	۴,۳۵۰,۰۰۰
۱۹۹۴	۱,۴۷۷,۰۰۰	۱,۸۵۰,۰۰۰	۲۴,۰۰۰	۱۲,۰۰۰	-	-	-	-	-	۳,۳۲۷,۰۰۰
۱۹۹۵	۱,۰۵۳,۰۰۰	۱,۶۲۳,۰۰۰	۲۲,۰۰۰	۱۷,۰۰۰	-	-	-	-	-	۲,۷۱۵,۰۰۰
۱۹۹۶	۱,۰۲۰,۰۰۰	۱,۴۲۰,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	۱۹,۰۰۰	۲,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۲,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	۲,۶۹۵,۰۰۰
۱۹۹۷	۱,۲۰۰,۰۰۰	۱,۴۰۰,۰۰۰	۱۹,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	۲,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۲,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	۲,۶۷۵,۰۰۰
۱۹۹۸	۱,۲۰۰,۰۰۰	۱,۴۰۰,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	۱۷,۰۰۰	۲,۰۰۰	۱,۰۰۰	۲,۰۰۰	۱,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	۲,۶۷۵,۰۰۰
۱۹۹۹	۱,۲۰۰,۰۰۰	۱,۴۰۰,۰۰۰	۲۴,۰۰۰	۱۶,۰۰۰	۴۰۰	۲۰۰	۳۲۰	۱۰۰	۳۷۰۰	۲,۶۴۹,۰۰۰

په روسیه کې (۱۲۰۰۰) تنه افغانانو یوازې سیاسي پناه غوښتې ده، خو اټکل (۱۵۹) زره ته افغانان د روسیې په فیدریشن کې اوسېږي.^(۱)

په ټولیز ډول د دې پړاو په باب سړی ویلی شي، چې دا دوره هم لکه څنګه چې ځینې تحصیل کړي او مسلکي کادرونه او فني کارکوونکي په کې ((نامطلوب)) وګڼل شول، همداسې د هېواد تحصیل لرونکي قشر ته ((نامطلوبه)) دوره وه. په دې دوره کې د روزنیزو، ښوونځیو او نورو کلتوري مرکزونو د ودانیو فزیکي اعمار ته زیان ونه رسېده او د هغو د ساتنې هڅه وشوه، خو البته ځینې ښوونځي، روزنیز او علمي مرکزونه له مشخص مرام، نصاب او تګلارې څخه واپړول شول او د یو بل ډول درسي نصاب تابع شول. د درسي نصاب ګډوډول، یوه هغه ستره روزنیزه او ښوونیزه ستونزه ده چې په تېرو کلونو کې زموږ د هېواد تعلیمي سیستم ورسره لاس او ګرېوان و او په نږدې راتلونکي کې هم د یو واحد معیاري تحصیلي او تعلیمي نصاب رامنځته کېدل یو ستونزمن کار ښکاري. ۱۳۷۵-۱۳۷۸ کلونه د هېواد د زیاتې برخې لپاره د امن او سولې په برخه کې بریاوې، خو د روزنیزو چارو په برخه کې نیمګړتیاوې او ان پر شاتګونه لري.

^(۱) Afghan Refugee Bulletin, UNHCR, February ۱۹۹۹, Page ۱۳

د ارزښتونو کمزوري کېدل او د فرار ګرندې کېدل

افغانستان ته د تېرو دوو لسيزو په ترڅ کې ډول ډول درانه زيانونه اړول شوي دي. د ټولني کلتوري استحکام او ارزښتونو ته هم دومره زيانونه ورواړول شول، چې ډېرې برخې يې کمزورې شوې، ځينې يې کم ارزښته او ځينې يې وپاشل شوې. د غميزې په لومړي پړاو کې د يو فکر او عقیده يې معيار له مخې دواړو غاړو جګړې ته ملا وتړله. ذهني جګړه په ګرمۍ پيل او ورپسې فزيکي جګړه توده شوه. په لومړي پړاو کې دواړو غاړو د خپل فکري ښوونځي تر سيوري لاندې ځان حق په جانب ګاڼه او تريو ډول رواني ډاډ لاندې يې جګړې ته دوام ورکاوه. په دې پړاو کې چې څه تحصیل کړي اشخاص هېواد پرېښودلو ته اړ شوي وو، نو زياتره په پاکستان او ايران کې مېشته وو، يو ډېر کم شمېر يې نورو هېوادونو ته پناه ور وړې وه. د شوروي په يرغل سره، چې څپې څپې افغانان او په هغو کې تحصیل کړي اشخاص پاکستان او ايران ته مهاجر شول، نو بيا هم د جګړې، قربانۍ او د هېواد د خپلواکۍ روحیه ډېره پياوړې لا څه چې اورنۍ شوه. خپل هېواد او اسلام

سره مینه په خپو وه او هغو ته ټول په ډېر لوړ ارزښت یانې د ژوند د قربانۍ په بیه قایل وو، ځکه نو د پردیو پيرواندي د افغانانو د مبارزې مورچل له فکري، رواني او عقیده یي پلوه ډېر غښتلی و. په دې پېر کې هم، افغانان د نړۍ په ډېرو هېوادونو کې خواره شول، د خورېدو یو علت یې هم دا و، چې اکثره جهادي تنظیمونو هلته دفترونه پرانیستي وو او د شوروي پر ضد، د مبارزې لپاره د مرستو راټولولو په لټه کې وو. ډېر کم شمېر افغانان په دې نیت ورغلي وو، چې هلته دایمي پناه واخلي او د هغه ځای تابعیت ومني.

اکثرو افغانانو ته دا خبره بیخي شرم او ننگ ښکارېدله چې څنگه خپل قومي او ملي هویت پرېږدي او د بل هېواد تابعیت ومني، سره له دې چې پر هغه وخت د زیاتو تحصیل کړو او ان عادي افغانانو لپاره د دې خبرې امکانات وو، چې دوی د همغو لویدیزو هېوادونو په لگښت هلته لاړ شي او بیا هلته ومنل شي. داسې انگېرل کېږي، چې لویدیزوالو دا گڼله، چې د شوروي تروتلو وروسته باید واک داسې یوې ډلې یا اشخاصو ته ولېږدول شي، چې د لویدیغ پلویان وي. نو له دې کبله یې زیات شمېر تحصیل کړو افغانانو ته خپله غېږه خلاصه کړې وه او د پناه امکانات یې ورته برابر کړي وو. هغوی غوښتل چې له همدغو افغانانو څخه په راتلونکي کې د

حکومت جوړولو د عملي ځواک په توګه ګټه پورته کړي. هغه وخت دا فکر او اټکل نه کېده، چې شوروي اتحاد دې په دې بڼه وپاشل شي او بیا دې دومره ذلیل شي، چې د خپل ځان د راټولولو وس دې هم پیدا نه کړي او افغانستان دې خپل هغه پخوانی سیاسي او پوځي ارزښت بایلي.

سره له دې چې پردې وخت د یاد وړ افغانان لویديځ ته مهاجر شول، څو اکثره د خپل هېواد د ازادۍ لپاره شپې او ورځې شمېرلې او له رواني او فکري پلوه په دې فکر کې نه وو، چې دوی به په لویديځ کې پاتې کېږي او د هېواد راتلونکي شرایط به د دوی د راتګ مخه نیسي او یا به هم داسې حالت راځي، چې د دوی هغه پخوانی ولولې مړاوي او ځینې نور ارزښتونه کمزوري کړي.

په بل پړاو کې چې د شوروي لښکرې له افغانستان څخه وایستل شوې، د جګړې عقیده یې لوری هم ورو ورو بدلېده او هغه پخوانی ځواک او جوش یې ورو ورو له لاسه ورکاوه. خودې پېر کې بیا هم لویديځ ته د تحصیل کړو اشخاصو د بهیر لړۍ تمه نه شوه. پاکستان د دې ډول اشخاصو د تګ لپاره مناسب ځای و، له همدې ځایه اکثره افغانانو غرب ته پناه یووړه، په دې پېر کې هم ځینو هغو روڼ اندو تحصیل کړو اشخاصو چې پخوا یې د ((کمونستي نظام)) پر ضد جګړه

کوله، ورو ورو یې هغه پخوانی ولوله او رواني ډاډ کمزوري کېدل، نو ځکه خوله یو ستړي ژوند څخه د یو آرام ژوند په لټه کې شول. د فزیکي ارامتیا لپاره ورته نو تر لویډیزو هېوادونو نوره غوره ټولني په نظر نه ښکارېږي.

سره له دې چې عقیده یې او کلتوري جوړښت یې د هغو ټولنو تر وگړو هم افراطي بڼه لرله، چې دوی یې پر ضد جگړه کوله پر دې ټولنو واکمن فکري تگلوری او کلتوري فضا نه یوازې دا چې د افغاني ټولني له عقیده یې جوړښت او کلتوري رغښت سره اړخ نه لگاوه، بلکې دواړه سره په رنګ او مانا کې تضاد هم لري. پر دې وخت چې کومو سیاسي تحصیل کړو اشخاصو غرب ته پناه یوړه نو هغوی پر خپل ایډیال نظام او د هغه پر بري بې باوره شان ښکارېدل او یا هم کېدی شي وویل شي، چې د شعار او عمل ترمنځ یوه تېرايستونکې پرده موجوده وه او د عام ولس د ذهن او سترگو لید تردې پردې اخواد واقعیت د لیدلو ځواک نه درلود.

په څلورم پړاو کې چې د کابل د پخواني نظام د تخت تخته واپول شوه، په اصطلاح نوی ((اسلامي نظام)) رامنځته شو، نو د دې نوي نظام د ناوړه کړنو په نتیجه کې ټولو هغو عقیده یې او ملي ارزښتونو ته زیان واوښت، چې (۱۴) کاله زمونږ ولس د هغو د گټنې لپاره جگړې او مبارزې ته هڅول شوی و.

د اسلام په نوم داسې اسلام ضد کارونه وشول، چې چایي تصور هم نه کاوه، دې سره هم د جگړو له وپړې او هم د پخوانیو حسابونو د تصفیې له ډاره، د پخواني حکومت گڼ شمېر کادرونه او نور علمي اشخاص، له افغانستان څخه ووتل او لويديځ ته یې د پخواني حکومت د غړو او کارکوونکو په توگه پناه یوړه. تر دې دمخه چې به څوک لويديځ ته تلل، نو د سیاسي کیس د منلو وجه به یې له کمونستي رژیم سره د مخالفت مساله وه، خو تر دې وروسته له بنسټپالو سره مخالفت او وپړه د منلو عامل وگرځېد. کمونیزم پلوه اشخاصو کې داسې کسان هم شته، چې پر خپل وخت یې زموږ ډېر هېوادوال د ((امپریالیزم)) د گوډاگیانو، زامنو او لاسپوڅو په نامه له دندو گوښه کړي، زنداني کړي، توهین کړي او وژلي دي. تر ۱۳۷۱ کال وروسته د جگړو پرله پسې دوام د بنارونو لوتونه، وړانونه او عامه وژنه د دې سبب شول چې پخواني جهادي تنظیمونه هم خپل پخوانی حیثیت او ارزښت بايلي. پر دې وخت ټول هغه ارزښتونه، چې په تېرې لسيزې کې زموږ د ولس دواړه خواوې د هغو د ساتنې او پالنې لپاره جگړې کې رابښکېل شوې وې، له منځه لاړل، په دې پړاو کې نور په لويديځ کې د پخوانیو ((مجاهدینو)) په انډول دې نویو ((ملحدینو)) ته هلته د منلو شرایط اسانه وو.

د ژوند ستونزې هم ورځ پر ورځ دومره زیاتېدې، چې ډېر کسان یې د پټه مجبورول، چې لویدیزو هېوادونو ته پناه یوسي. داسې کسان هم پر دې وخت لویدیځ ته د تگ پر لاره لیدل شوي، چې پخوا یې تصور هم نه کاوه.

د دې پړاو په بهیر کې په لکونو افغانان نورو هېوادونو ته مهاجر شول. وروسته وروسته چې شرایط نور هم سخت شول او په هېواد کې د خدمت ټول امکانات تر ډول ډول ګردونو لاندې راغلل او د محوه کېدو تر بریده ورسېدل، نو ډېرو افغانانو په ځانګړي ډول تحصیل کړو اشخاصو ته ښکاره ډاډ پاتې نه شو.

پر راوروستو وختونو لویدیزو هېوادونو ته د تگ شرایط ډېر سخت شول، خو بیا هم ورتلونکو افغانانو ډول ډول ستونزې وزغملې او د خپلې شخصي پانګې او یا هم په لویدیځ کې د خپلو دوستانو په مالي مرستې یې ځانونه هلته ورسول او دالری لادوام لري. دا چې د دې افغانانو مهاجرت افغانستان ته څومره زیان دی او که نه؟ ایا دا خلک به بېرته خپل هېواد ته راشي او که نه؟ په دې باب به وروسته یو اټکلیز نظر وړاندې کړو.

دې پورتنیو ګڼو لاملونو زموږ د هېواد زیات تحصیل کړي اشخاص او علمي کادرونه مهاجرت ته اړ کړل، اوس د هېواد

هر علمي، هنري، روزنيز او بنوونيز مرکز نه زيات شمېر علمي او خپل ضروري پرسونل کډه کړې ده. موربه دلته د هېواد د دې ډول علمي، فرهنگي او هنري مرکزونو له جملې څخه پريو يا څو مرکزونو او د تللو علمي کادرونو پر څومره والي لږه رڼا واچوو.

د افغانستان راډيو تلويزيون

د نورو فرهنگي، هنري او روزنيزو مرکزونو ترڅنگ د افغانستان راډيو او تلويزيون ته هم ډېر زيانونه اړول شوي دي. له ۱۳۵۷ کال نه تر ۱۳۷۱ کال پورې د افغانستان د راډيو او تلويزيون په بېلابېلو برخو کې زيات پرمختگونه او بدلونونه رامنځته شوي وو. په دې دوره کې راډيو او تلويزيون څه فزيکي زيانونه او د ويجاړۍ گوزارونه نه وو ليدلي. پر کابل سربېره په يو شمېر ولايتونو کې هم راډيويي او تلويزيوني دستگاوې فعالې او د نصبېدو په حال کې وې، خو بيا هم د واکمن سياسي فکر او د هغو د ځينو چلندونو له امله راډيو تلويزيون، خپل ځيني تخنيکي پرسونل له لاسه ورکړ. پر ۱۳۷۱ کال، چې پر کابل او ټول هېواد کومه وبا خپره شوه، نو د هغې په ترڅ کې راډيو تلويزيون هم بې شمېره زيانونه وزغمل. په مجموعي ډول د راډيو تلويزيون ټولو برخو او تاسيساتو د ۳۰۰ ميليونو ډالرو په شاوخوا کې زيان زغملی دی. د پرسونل له مخې هم په دې دوره کې د راډيو تلويزيون گڼ شمېر ويندويان، ژورناليستان، تخنيکي کارکوونکي، انجنيران او هنرمندان مهاجرت ته اړ شول، ورپسې د ۱۳۷۵ کال

کال د تلې د شپږمې نېټې بدلون راغی، دې سره ټلويزيون چورلټ بند شو او پاتې پرسونل يې هم څه منفک او څه هم مهاجر شو. په دې دوره کې بيا هم راډيو ټلويزيون د پرسونل له مخې د پريزيات زيانونه ځکه وزغمل چې نويو قوانينو کې هغو ته د فعاليت هېڅ ځای پاتې نه و، په ځانگړي ډول سندرغاړو او د ځينو برخو هنري پرسونل ته. د ۱۳۷۸ل کال په پيل کې د راډيو ټلويزيون ځينو کارکوونکو په دې تېرو بېلابېلو دورو کې د پرسونل له پلوه د راډيو ټلويزيون د ضايعاتو فيصدي دا ډول بنودلې ده:

له ۱۳۵۷-۱۳۷۱ل کال پورې، په راډيو او ټلويزيون کې ۷۰٪ په سلو کې ويندويان، ۷۰٪ په سلو کې د موسيقي هنرمندان، ۸۰٪ ژورناليسټان، ۹۰٪ د تياتر هنرمندان او ۹۰٪ تخنيکي پرسونل پاتې و او نور يا زنداني شوي، يا يې دنده خوشې کړې، يا مهاجرت ته اړ شوي او ځينې يې مړه شوي هم دي.

له ۱۳۷۱-۱۳۷۵ پورې ۱۰٪ ويندويان، ۲۰٪ تياتر هنرمندان، ۱۰٪ موسيقي هنرمندان، ۲۰٪ ژورناليسټان او ۱۰٪ تخنيکي پرسونل پاتې و او نورو راډيو ټلويزيون کې دنده خوشې کړې وه.

له ۱۳۷۵ څخه تر ۱۳۷۸ کال پورې ۳٪ ویندویان، ۲٪ تیاتر هنرمندان، ۵٪ ژورنالستان او ۳٪ تخنیکي پرسونل پاتې وو او نور ضایعات لري.

دلته به د راډیو تلویزیون د تخنیکي، هنري او ژورنالستیک پرسونل د ځینو مشهورو اشخاصو نومونه واخلو، چې په دې تېرو پړاوونو کې یا منفک شوي، یا یې راډیو تلویزیون پرې ایښی او یا مهاجر شوي دي.

ویاندان (نطاقان)

۱- سيف الرحمن ابراهيم خېل	۱۱- کریمه طهوري ۱۲- ذکيه کهزاد	۲۲- عبداللطيف ستانیکزی
۲- غلام نبي پاکتین	۱۳- زبیا خادم	۲۳- محمد اغا الکوزی
۳- سهیلا حسرت ناظیمی	۱۴- عبدالغفور ویاند	۲۴- حسیب خاوري
۴- ثریا خادم	۱۵- سید افضل اکبر	۲۵- لطیفه کبیر سراج
۵- توریپکی خادم	۱۶- ډاکتر حسن شینواری	۲۶- نفیسه محمود
۶- رشاد بهیر	۱۷- محمد عارف همدم	۲۷- شریفه شریف
۷- عبدالله شادان	۱۸- عنایت شریف	۲۸- مینه بکتاش
۸- سیما شادان	۱۹- عبدالهادي شکور	۲۹- لطیفه قریشي
۹- ډاکتر حیدر یوازي	۲۰- وکیل احمد ابوي	۳۰- فریده پاکتین
۱۰- فریده انوري	۲۱- خطاب عمر	۳۱- گل جان انند
		۳۲- انیسه لطیف
۳۳- مستوره شال (په	۴۲- قاسم یوسفزاده	۵۳- نیره

۵۴- عبد الوهاب شادان	۴۳- آمنه خيرک	پېښور کې مړه شوه)
۵۵- اقليما مخفي	۴۴- قمر سيد	۳۴- فريده هوډ
۵۶- مقدسه مخفي	۴۵- نجيب جان نصير	۳۵- نصير سهام
۵۷- مسعود خليلي	۴۶- نجيب يوسفزاده	۳۶- عبد القدوس تندر
۵۸- مسعود مجروح	۴۷- حامد نوري	(په جرمني کې مړ شو)
۵۹- لطيف جلالی	۴۸- علي محمد	۳۷- قمر سيد
۶۰- سلام جلالی	صادقيار	۳۸- نجيبه حيدر
۶۱- ظاهر توتاخېل	۴۹- پروين ملال	۳۹- شريفه پاخون
	۵۰- پروين هاشم منصور	۴۰- بصير امين زاده
او ځينې نور	۵۱- تاج محمد اکبر	۴۱- هاشم پکتیانی (په
	۵۲- نبيله همایون	پېښور کې ووژل شو)

سندرغاري او هنرمندان

و حید قاسمی	فرهاد دریا	ظاهر هویدا
مهوش	عبدالله شاد کام	رحیم بخش
سلما	فیض کاریزی	هما هنگ
رحیم جهانی	سیف الدین	احمد ولی
حیدر سلیم	شپرغز نوي	هنگامه
حسین ارمان	اسد بدیع	رخشانه
قاسم لوگری	جاوید الهی	ژیلا
سلام لوگری	رحیم مهربار	میرمن پروین
گلزمان	پرستو	ژینوس
حکیم نور اکا خیل	مرجان	ایوب
سید علم	رعنا	نعمت الله
سحر گل	مرین	قمر گله
شاه ولی	سیما ترانه	احمد شاکر
افسانه	سلیم بخش	عبدالله مقری
الفت هروی	قاسم بخش	منگل
یونس	وکیل روف	نغمه
وجیهه رستگار	عبدالحمید کندهاری	خلاند
فرید رستگار	ظاهر چاریکاری	سهیلا خلاند
امیرجان صبوري	مختار مجید	سارا خلاند
ظاهر شباب	وحید صابري	حامد شکران
غوٹ زلمی	منور (په پېښور کې)	گلشن

ناصر طهوري عبدالله غمخور پروين ملال شكريه رمل شكريه عمر داود فاراني نورجهان فاراني شفيقه بشارت پرتونادري عبدالحى عابر نجيب الله ساكب حسين هدى غلام حسين فعال جلال نوراني عرب شاه مموزى لطيف ناظمي فوزيه عظيمي عبدالوهاب مددي نورمراد محمد انور وفا نورمحمد صديقي اسدالله ساپي امين نوابي حميد پڙمان	مړ شو) خيرمحمد خندان او ځيني نور... نور کارکوونکي: غلام حسن نير ضيا احمد جاهد عبدالله افاقي عبدالغني مهم عزيز ايشانزاده اصغر افضلي نياز محمد بنايي حبیب الله تخاري اسحق ايماقي عزيز اسوده وحيد صمدزی شهسوار سنگروال گل احمد ذهاب سيد جان ملال (په پېښور کې مړ شو) زلمی بابا کوهي انجنير لطيف لطيف بهاند	عزيزه افغان اسماعيل پيروز نورجهان زمان شوقي بېلتون ناشناس الفت اهنګ الطاف حسين اکبر نېکزاد استاد صابر استاد شيډا ميا شيډايي استاد موسی قاسمي حفيظ الله خيال ريحان خالو شوقي رشیده ژاله ناديه ريتا ورپمه شاه محمد کندهاری سيد محمد کندهاری دين محمد مرتضى فرحتيار عبدالاحد ميهن يار
--	---	---

ظاهر طنين عبدالواحد نظري اقا سعيد نسيان او حيني نور	اسماعيل فروغي محمد سرور انوري عايشه جلالی صديق توخي عزيز روف	احد ژوند احد پيغام شېر احمد پيغام عبدالغفور اميني محمد حسن ميرزي
--	--	--

د دې ترڅنگ د ولايتي راډيوگانو او ټلويزيونونو ضايعات هم خورا زيات دي. پر سندرغاړو، نطقانو او خبريالانو سربېره د راډيو گڼ شمېر ممثلين، لکه حاجي محمد کامران، منان ملگري، ف. فضلي، ف. عبادي، بايقرا او نور په لسگونو هم، فرار او هېواد پرېښودو ته اړ شوي دي. دغه راز د افغان فلم کارکونکي او د سينما مشهور لوبغاړي او نور تخنيکي پرسونل د تېرو شلو کلونو، په تېره بيا د اوروسته (۱۳۷۱-۱۳۷۲) کلونو په بهير کې مهاجرت ته اړ شوي دي. له دې کسانو څخه يو شمېر پر بېلابېلو وختونو يا په خپل مرگ مړه شوي دي، حيني يې وژل شوي هم دي او نور اکثره يې په بهرنيو هېوادونو کې له خپل هېواده لرې ژوند کوي.

ټولنيز- فرهنگي سازمانونه

۱- د هنرمندانو اتحادیه:

د هنرمندانو اتحادیه، چې د افغانستان د هنر د پرمختیا او ودې لپاره او همدارنگه د هنري استعدادونو د غورځېدو، راټوکېدو او راټولونې لپاره جوړه شوې وه، ((پر ۱۳۲۱ل کال یې د نقاشۍ په برخه کې ۱۴۰، د تیاتر په برخه کې ۱۰۲، د موسیقۍ په برخه کې ۳۳۱، د سینما توګرافۍ په برخه کې ۲۵۰، د مهندسۍ په برخه کې ۱۰۰ تنه غړي درلودل او دا ټول شمېر ۹۰۳ تنه کېږي. تر دې وخته په ۱۴ ولایتونو کې، د ۱۷۰۰ تنو په شاوخوا کې هنرمندانو، د ټولنې غړیتوب ترلاسه کړی و.))^(۱)

تر ۱۳۷۱ل کال دمخه تقریباً د لسو کلونو په بهیر کې د هېواد یو شمېر هنرمندان، چې په هغو کې ډېر وتلي او نومیالي سندرغاړي هم شامل وو، له هېواده بهر شول. خو له ۱۳۷۱ل کال څخه تر ۱۳۷۵ل کاله پورې، چې ټول هېواد او په تېره بیا د کابل ښار یوې سراسري ګډوډۍ او انارشۍ نیولی و، د هنرمندانو زیاته برخه د جګړو له وېرې او د نورو تنګسیاوو له امله، له هېواده ووتله. په همدې پېر کې پر موسیقۍ او د هنر پر ځینو نورو برخو یو لړ بندیزونه هم ولګول شول، دا بندیزونه

^(۱) د افغانستان کالنۍ، کابل، ۱۳۲۱ل کال، ۴۸ ګڼه، ۹۵ مخ

په پیل کې ډېر ټینګ وو، خو وروسته وروسته دنړۍ پر لوري روان شول او ان هغه چا چې لومړی یې پر دې ډول سختیو ټینګار کاوه، خپله د نرمښت خواته روان شول، خو په دې پېر کې د هېواد عمومي حالات داسې وو، چې د هېچا لپاره د ژوند او تنفس امکان نه و، نو ځکه خود اکثر و تحصيل کړو افغانانو په خپر د دې ډلې زیاته برخه هم هېواد پرېښودلو ته اړ شوه.

د ۱۳۷۵ل کال له نوي بدلون سره د سندرغاړو پر سندريزو پروگرامونو، په ځانګړي ډول د موسيقي له وسایلو سره پر ساز او سرود ټینګ بندیز ولګول شو او د سرغړونې په صورت کې د درنې سزا اعلان هم وشو. دا وخت که کوم یو سندرغاړی په هېواد کې پاتې و او د موسيقي له لارې یې د خپل ژوند چارې خړوبولې، نو هغوی هم مجبور شول، چې هېواد پرېږدي. د ۱۳۷۱-۱۳۷۸ل کلونو په بهیر، په ځانګړي ډول تر ۱۳۷۵ل کال وروسته واټن کې، تر بل هر ټولنیز قشر څخه دا برخه ډېره خواره او ناچله شوه.

۲- د ژورنالېستانو ټولنه:

((د ۱۳۵۹ل کال د سنبلې میاشتې پر ۲۵مه نېټه د خپلې لومړۍ کنگرې د جوړېدو په ترڅ کې، چې ۴۰۰ ژورنالېستانو په کې ګډون کړی و، جوړه شوه، پر همدې کال یې د غړو شمېر

له ۳۷۰ څخه ۷۰۰ تنو ته لوړ شو))^(۱) ((تر ۱۳۲۲ کال پورې د دې ټولني د غړو شمېر ۱۹۵۱ تنو ته ورسېده، په کابل ولايت کې ۲۲ څانگې او په ۱۲ ولايتونو کې يې ولايتي شوراگانې درلودلې. د ۱۹۵۱ تنو ژورنالستانو له جملې څخه ۱۳۹۳ تنه په کابل ښار کې وو، چې ۱۰۲۲ تنه يې نارينه او ۳۷۱ تنه يې ښځې وې.

د ۵۵۸ تنو له جملې څخه، چې په ولايتي شوراگانو کې تنظيم وو، ۵۰۲ تنه نارينه ژورنالستان او ۵۲ تنه ښځينه ژورنالستانې وې.

په همدې ډول د ټولني له ۱۹۵۱ غړو څخه ۱۲ تنه ډاکتران، ۷۷ تنه ماسټران، ۷۹۹ تنه لېسانس او نور تر لېسانس نه د ټيټې تعليم څښتنان وو.)^(۱)

تر ۱۳۷۱ کال پورې د ژورنالستانو د ټولني کار او فعاليت د خپلو امکاناتو تر بريده پرمخ روان و، په دې واټن کې د ژورنالستانو ټولني د نړۍ د ځينو هېوادونو د ژورنالستانو له ټولنو سره اړيکي ټينگ کړل. د ټولني ځينو غړو په لسگونو نړيوالو غونډو کې برخه واخيسته او هم د دوی په بلنه له بهر نه گڼ شمېر بهرني ژورنالستان، د دوی غونډو ته وبلل شول. تر

^(۱) د افغانستان کالنۍ، کابل، ۱۳۶۱ کال، ۴۸ گڼه، ۹۴۸ مخ.

^(۱) د افغانستان کالنۍ، ۱۳۶۲ کال، ۴۸ گڼه، ۶۱۷ مخ.

۱۳۲۵ کال وروسته د ژورنالېستانو ټولني له خوا د ((سباوون)) په نوم يوه ذوقي مجله هم خپرېدلې.
د ۱۳۷۱ کال په بدلون سره د ژورنالېستانو ټولنه هم، لکه د نورو ټولنو په شان زيانمنه شوه، خو توغوندي د ټولني پر ودانۍ ولگېدل او شتمني يې لوټ شوه، غړي يې پخوا په انفرادي توگه مهاجرت ته اړ شوي وو، خو تر دې وروسته يې په ډله بيزه ډول د مهاجرت لاره ونيوه او د نړۍ په گوټ گوټ کې خواره شول. له ۱۳۷۱ نه تر ۱۳۷۵ پورې تشکيلاتي جوړښت روغ و، خو يوازې تشرېفاتي بڼه يې درلودله، په واقعيت کې يې نه څومره والی او نه هم څرنګوالی له پخوا سره د پرتلې وړ و. تر ۱۳۷۵ کال وروسته يې هغه تشکيلاتي جوړښت هم ړنگ شو او اوس په دې نامه هلته کومه ټولنه نه شته.

۳- د حقوقپوهانو ټولنه:

((د افغانستان د حقوقپوهانو ټولنه د خپل لومړني کنفرانس په ترڅ کې، چې د ۱۳۲۴ کال د سلواغې مياشتې پر ۲مه نېټه په کابل ښار کې جوړ شوی و او ۵۰۰ تنو منتخبو حقوقپوهانو په کې برخه اخيستې وه، جوړه شوه. تگلاره يې تصويب شوه او پر فعاليت يې پيل وکړ. وروسته د حقوقپوهانو ټولني خپلې ليکې پراخې کړې او پر ۱۳۲۲ کال

یې په تشکیلاتي برخه کې ۲۰۳ تنه حقوقپوهان جذب او د غړیتوب کارتونه یې ورته ورکړل. په مرکز کې یې په ۱۸ ارګانونو کې د حقوقو د ساتنې څانګې جوړې کړې او همدارنګه په ۷ ولایتونو کې د حقوقپوهانو ټولنې جوړې او پر فعالیت یې پیل وکړ. (۱)

تر ۱۳۷۱ل کاله پورې د حقوق پوهانو ټولنې په مرکز کې په لسګونو حقوقي مسایل څېړلي او د دولت په ځینو ارګانونو کې یې د حقوقي مسایلو او ستونزو د حل په اړه هغو ته مشورې او لارښوونې کړې دي.

دغه راز یې د بشر د مدني، تعلیمي او نورو حقوقو په اړه وخت پر وخت حکومت ته خپل غږ رسولی دی. کله چې پر بشري حقوقو د دولت له خوا تېری شوی او یا له نافذو قوانینو څخه سرغړاوی شوی، نو دوی پر هغو اعتراض کړی، دا چې دې نیوکو او اعتراضونو د هغه وخت پر حکومت څه اغېز شیندلی شو او که نه؟ په دې باب دومره ویل کېدی شي، چې څه دې پر بنسکاره او ژور اغېز یې ځکه نه شو شیندلی، چې دا ټولنه خپله هم د دولت له خوا جوړه شوې وه، خو د یوې حقوقي سرچینې او ټولنې په توګه او یا دا چې د ګڼ شمېر حقوقپوهانو د یو مرکز په توګه یې اړتیا زیاته محسوسه وه، د څه ناڅه

(۱) د افغانستان کالني، کابل، ۱۳۲۲ل کال، ګڼه، ۲۳۸-۲۳۹ مخونه.

اجرايي ځواک له درلودلو سره سره يې مانيزا او حقوقي ځواک هم درلود.

ټولني تر ۱۳۷۱ کال وروسته خپل تشکيلات وساتل، خو پر دې وخت يې هېڅ ډول اغېز پاتې نه و، ځکه چې په هېواد کې هېڅ ډول حقوقي نظام ټينگ نه و، د دې ټولني دفتر هم په کابل ښار کې څو ځايو ته کډه وکړه او غړي يې هم اکثره خواره واره شول، زيات شمېر يې بهرنيو هېوادونو ته لاړل، تر ۱۳۷۵ کال وروسته نه د دې ټولني د جوړښت او نه يې د اغېز پته ولگېده.

۴- د ليکوالو ټولنه:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه د ۱۳۵۹ کال د تلې پر ۱۲ مه نېټه په کابل ښار کې جوړه شوه. ټولنه د يوې تگلارې او ځانگړو تشکيلاتو لرونکې وه، چې لاندې برخې يې درلودلې: _ د ځوانو ليکوالو انجمن، د بين المللي اړيکو څانگه، د تشکيلاتو څانگه، د پښتونخوا د ادبياتو څانگه، د کره کتنې څانگه، د داستان څانگه، د شعر څانگه.

ټولني د خپل فعاليت په بهير کې تر ۱۴۵ عنوانو زيات علمي، ادبي او هنري کتابونه چاپ کړل، د ((ژوندون)) په نوم يې په دوو (پښتو او دري) په جلا جلا ډول ځانگړې ادبي، څېړنيزه مجله خپروله او هم يې د قلم په نوم يوه جريده درلوده.

په مرکز کې یې د غړو شمېر سلگونو لیکوالو ته رسېده، دغه راز یې په ځینو ولایتونو کې د ټولني ولایتي څانگې پرانیستې. د ځوانانو ادبي انجمن د کابل ښار په بېلابېلو لېسو او تعلیمي مرکزونو کې خپلې څانگې جوړې کړې وې چې ددوی شمېر هم سلگونو تنو ته رسېده. د لیکوالو انجمن یوه مرکزي شورا لرله.

د لیکوالو ټولني تر ۱۳۷۱ل کال پورې د گڼو کتابونو ترڅنګ په لسگونو لویې او وړې غونډې، مشاعرې او سیمینارونه جوړ کړي دي. پر ۱۳۷۱ل کال د لیکوالو پر انجمن هم ستر ناورین راغی، کتابتون او د کتاب ساتنې ځایونه لوت شول او گڼ شمېر غړي یې نورو هېوادونو ته مهاجر شول. ټولني تر ۱۳۷۱-۱۳۷۵ کال پورې یوازې د ژوندون مجلې ۲ گڼې او د قلم جريدې خو گڼې خپرې کړای شوې، یو څو ادبي غونډې یې جوړې کړې، د پخوانیو غړو کمېنت او د پانگې نشتوالي، ټولنه ورځ پر ورځ کمزورې کړه تر ۱۳۷۵ کال وروسته د ټولني پخوانی تشکیل له منځه یوړل شو او پرځای یې په اطلاعاتو او کلتور وزارت کې د شعر او ادب امریت په نامه یوه کوچنۍ نوې اداره جوړه شوه، دې ادارې په تشکیل کې یو تن د امر، یو تن د شعر، یو تن د کیسې او یو تن د کره کتنې، یو تن د ځوانو لیکوالو لپاره په پام کې نیول شوي وو، یو تن د جريدې د

مدیر په حیث او یو تن د چاپ د امر په توګه په تشکیل کې نیول شوي وو. یانې ټول تشکیل یې په دې ډول دی:

۱- رسمي مسلکي کارکوونکي ۷ تنه، شته کارکوونکي ۵ تنه
۲- رسمي اداري کارکوونکي ۳ تنه، شته کارکوونکي ۲ تنه
۳- مسلکي اجیر کارکوونکي ۴ تنه، شته کارکوونکي ۱ تن
۴- نامسلکي اجیر کارکوونکي ۵ تنه، شته کارکوونکي ۴ تنه.)^{۱)}

اوسنی اداره کې د غړو لیکوالو شمېر په رسمي ډول ثبت شوی نه دی، که د شعر او ادب اوسنی اداره د لیکوالو ټولنې له پخواني جوړښت سره پرتله کړو، نو په تشکیلاتي جوړښت کې په سلو کې تقریباً (۸۰) او په خپرنۍ برخه کې په سلو کې سل کموالی نښي.

^{۱)} د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب ادارې یو راپور، کابل، ۱۳۷۸ ل کال.

کابل پوهنتون

کابل پوهنتون د هېواد تر ټولو ستر علمي مرکز دی، چې د خپل جوړښت له پیله یې تر دې وخته پورې هېواد ته گڼ شمېر علمي او مسلکي کادرونه وړاندې کړي دي. له ۱۳۱۱ کال څخه تر ۱۳۲۲ کال پورې، کابل پوهنتون په ټولیز ډول ۴۰ زره فارغان ټولني ته وړاندې کړي دي. لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، په بېلابېلو پړاوونو کې پر کابل پوهنتون سختې نادودې او تیاري راغلي او په سوونو استادان یې زنداني شوي، وژل شوي، له دندو گوښه شوي او یا مهاجرت ته اړ شوي دي. تر ۱۳۷۱ کال وروسته، چې پر کابل پوهنتون کوم ناورین راغی، هغه نو د پوهنتون په ټول تاریخ کې بې ساری دی.

د پوهنتون مرکزي کتابتون، یو موزیم، یوه گالري او د څوارلس گونو پوهنځیو کتابتونونه له منځه لاړل، نه یوازې د پوهنتون استادان فرار او مهاجرت ته اړ شول، بلکې خپله پوهنتون هم د کابل شپږو بېلابېلو سیمو ته مهاجر شو، په یوه ځای کې به یې لاسونه جوړه کړي نه وه، چې بل ځای ته به لېږد ته اړ شو. د همدې اړوندو په نتیجه کې د کابل پوهنتون ځینې

استادان له پوهنتون سره بې ارتباطه شول. د جگړو په ترڅ کې د پوهنتون څو تنه استادان د خپل ژوند له نعمت نه هم بې برخې شول. پوهنتون په ډېر چټک ډول استادان له لاسه ورکړل، د استادانو د وتلو هغه بهیر، چې له تېرې لسيزې څخه پیل شوی و، په دې لسيزه کې لوړ کچ ته ورسېد. په ځانگړي ډول د هغو استادانو د مهاجرت شمېره خورا زیاته ده، چې په بهرنیو هېوادونو کې یې لوړې زده کړې کړې وې. د غمیزې تر پیل دمخه، کابل پوهنتون د نړۍ د یو شمېر هېوادونو له معتبرو پوهنتونونو سره اړیکې درلودل او د کابل پوهنتون اکثره استادان د ماسټرۍ او دوکتورا لپاره هغو هېوادونو ته تلل او تر خپلو زده کړو وروسته بېرته راستنېدل. تر ۱۳۵۷ل کال وروسته دا بهیر څه ناڅه ټکنی شو، خو بیا هم په شپېتمو کلونو کې یو شمېر هغو هېوادونو ته د استادانو د لېږنې بهیر دوام درلود، چې د وخت له دولت سره یې اړیکې ښه وو. تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د دنیا له ټولو پوهنتونو سره د کابل پوهنتون اړیکې پرې شول. پخواني استادان او یا هغه استادان، چې په بهرنیو هېوادونو کې یې لوړې زده کړې کړې وې، شمېر یې ورځ پر ورځ په کمېدو شو، نوي روزل شوي کادرونه نه د کمیت او نه هم د پوهې د څرنګوالي له پلوه دومره وو، چې د پخوانیو او تلونکو استادانو ځای ډک کړي. له دې

امله په راوړو سته کلونو کې د پوهنتون اصلي تشکیل، چې ۷۵۰ تنه استادان گڼل کېدل، هېڅوخت هم پوره نه شو، ان چې نیمایي ته یې هم شمېر ونه رسېده.

له ۱۳۷۱ل څخه تر ۱۳۷۵ل پورې د پوهنتون د ټولو استادانو شمېر (په دې پړاو کې له نویو کادرونو سره سره) تر ۳۰۰ تنو څخه لوړ نه شو. تر ۱۳۷۵ل کال وروسته، سره له دې چې بیا هم یو شمېر نوي استادان جذب شول، خو د انفکاک او مهاجرت له امله دا شمېر ۲۲۰ تنو ته راټیټ شو، په دې ټولو کې کپچونو او ستونزمنو شرایطو کې، کابل پوهنتون خپل ډېر تکړه استادان له لاسه ورکړل، چې عمومي شمېر یې سوونو ته رسېږي. په شپېتمو کلونو کې بیا هم په کابل پوهنتون کې د پخوانیو استادانو شمېر زیات و. دې استادانو اکثره په بهرنیو هېوادونو، په ځانگړي ډول په لویډیزو هېوادونو کې لورې زده کړې کړې وې. د ساري په توگه به ۱۳۲۲-۱۳۲۳ کلونه په پام کې ونیسو، پردې وخت د پوهنځیو په ترتیب د استادانو څومره والی او درتبي څرنگوالی په لاندې ډول دی:

په څه ډول	تاسیس	مستر	ډاکټر	پوهاند	پوهنوال	پوهندوی	پوهنمل	پوهنپار	پوهنالی	بهرني استادان
حقوق	۱۸	۷	۲	۰	۰	۴	۳	۳	۱۷	۳

۴	۲۰	۶	۸	۱۰	۱۰	۴	۱۲	۲۴	۲۲	طبیعی علوم
۲۴	۲۲	۱۹	۱۷	۱۳	۵	۵	۱۰	۳۵	۷۶	ژبې او ادبیات
۰	۶	۳	۳	۱	۴	۲	۰	۱۰	۹	شرعیات
۰	۱۰	۵	۸	۵	۳	۰	۴	۱۴		انجنیري
۲	۹	۲	۸	۱۳	۳	۹	۸	۲۵	۱۱	زراعت
۱۲	۷	۴	۴	۶	۲	۳	۸	۸	۱۰	اقتصاد
۰	۱۱	۳	۲	۲	۶	۳	۱۱	۰	۱۶	فارمسي
۴	۱۴	۸	۳	۳	۲	۱	۷	۱۰	۱۴	وترنري
۹	۲۳	۵	۸	۵	۵	۵	۵	۱۱	۲۸	اجتماعي علوم
۲	۴	۷	۵	۸	۱	۱	۴	۱۵	۵	تعلیم و تربیه
(۱)	۱۰	۳	۷	۷	۲	۳	۴	۱۲	۱۱	ځمکپوهنه

ددغو استادانو له جملې څخه ډېر کم شمېر يې په خپل طبيعى مرگ او يا هم د تقاعد له امله پوهنتون څخه وتلي دي. هغه شمېر استادان چې لويديزو هېوادونو کې يې لوړې زده کړې کړې وې، د هغوى په سلو کې ۹۰ د وخت په تېرېدو او د فرصت په موندلو سره، لويديزو هېوادو ته پناه وړې ده. هغو استادانو، چې په پخواني شوروي او يا هم د کمونيستي بلاک په ځينو نورو هېوادونو کې يې زده کړې

(۱) د کابل پوهنتون کنلاک، ۱۳۶۲-۱۳۶۳ل کال، ۱۲۴مخ

کړې وې دهغوی زیاته برخه هم یا همغو هېوادو، یا هم دهغو له لارې لویډیزې نړۍ او یا هم نورو هېوادونو ته پناه وړې ده. هغه استادان چې په پورتنی لیست کې پر ۱۳۲۳ل کال، په پوهنتون کې پر تدریس بوخت وو، د یوې لسیزې په ترڅ کې یې په سلو کې ۹۰ تنو کابل پوهنتون پرېښود. همداسې که په بېلابېلو پړاوونو کې وگورو، وژنې، نیونې، ترور، جبري انفکاک او نور په پام کې ونیول شي، نو په دوو لسیزو کې کابل پوهنتون د ټولو تلف شویو، مهاجر شویو استادانو شمېر له ۵۰۰-۷۰۰ تنو پورې اټکل کېږي.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د هېواد د ستر خپرنيز او علمي مرکز په توگه د خپل تاسيس له وخته تر ۱۳۷۱ ال کال پورې د يادونې وړ علمي او فرهنگي خدمت کړی دی. پر دې کلونو په علومو اکاډمۍ کې په سوونو پوهانو او خپرونکو گڼې علمي پروژې خپرلي او په سوونو عنوانه کتابونه يې چاپ کړي دي. د علومو اکاډمۍ پر ۱۳۵۹ ال کال ۲۱۰ تنه علمي غړي درلودل. د وخت په تېرېدو سره لکه د نورو علمي مرکزونو په څېر د علومو اکاډمۍ ضايعات په وروستيو لسيزو کې زيات وو. د اکاډمۍ کارکوونکو د يوې اټکليزې احصائې له مخې وايي، چې په کادري برخه کې اکاډمۍ له ۱۳۵۸-۱۳۲۵ ال کال پورې په سلو کې دوه، له ۱۳۲۵-۱۳۷۱ پورې په سلو کې اته، له ۱۳۷۱-۱۳۷۵ پورې په سلو کې ۳۵ تنه علمي غړي له لاسه ورکړي دي. دا غړي په دې پړاوونو کې يا مهاجر شوي او يا هم له دندې گوښه شوي دي. تر ۱۳۷۵ ال کال وروسته په يو ځايي ډول د اکاډمۍ ۲۴ تنه علمي غړي منفيک شوي دي. د ۱۳۷۸ ال کال په پيل کې په مجموعي ډول د علومو اکاډمۍ کې ۱۰۰ تنه غړي پاتې وو. په دې موده کې د علومو اکاډمۍ څو تنه

اکاډميسنان، کانديد اکاډميسنان، تر ۱۵ تنو زيات ډاکټران، گڼ ماستران او په لسگونو لېسانسه، چې بېلابېلې علمي رتبې يې درلودلې، مهاجر شوي، تلف شوي او ياله دندو گونښه شوي دي.

په دې موده کې يوازې د علومو اکاډمي د ټولنيزو علومو مرکز ۵۸ تنه خپل علمي کادرونه او خپرونکي له لاسه ورکړي دي. د ژبو او ادبياتو مرکز او همدارنگه د پښتو خپرونو نړيوال مرکز هم، تر ۵۲ تنو څخه زيات کادرونه له لاسه ورکړي دي. په همدې اندول د علومو اکاډمي نورو څانگو لکه د لرغونپوهنې مرکز، د ځمکپوهنې مرکز، د اسلامي علومو معاونيت هم، خپل گڼ شمېر کادرونه او خپرونکي له لاسه ورکړي دي. د يادونې وړ ده، چې هر کله نوي پړاو د زار په پړاو ځای نيولی، نو له علومو اکاډمي څخه يو شمېر علمي کادرونه تللي دي، پر ځای يې ورو ورو کادرونه مقرر شوي دي. که چېرې په تېرو شلو کلونو کې د علومو اکاډمي د ټولو ضايع شويو او مهاجر شويو علمي کادرونو او خپرونکو شمېر په پام کې ونيول شي، نو اټکليز شمېر به يې ۵۰۰ تنو ته نږدې شي.

پایله او خو وړاندیزونه

لکه څنگه چې دمخه مو، په بېلابېلو پړاوونو کې له هېواد څخه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل وڅېړل او همدارنگه مو په هېواد کې له اصلي دندو څخه د مسلکي کادرونو د لرې کېدو او د دندو پر پرېښودلو خبرې وکړې او هم مو د هغوی د ژوندانه ځینې ستونزې وڅېړلې، د غسې له هېواده بهر هم ډېر تحصیل کړي افغانان د ژوند او کار له سختو ستونزو سره مخامخ شوي دي. هر کله چې هر مسلکي شخص له هېواد څخه وتلی، نو په بل هېواد کې تر هرڅه لومړی، د ژوند له ستونزو سره مخامخ شوی دی.

پر دې وخت دې شخص ایله دومره فکر کولای شو، چې څنگه خپل ژوند له وژونکو ستونزو او گواښونو څخه وژغوري. د مسلک او یا هم د مسلکي کار خبره خو ځکه ورسره دومره نه مطرح کېده، چې دده مسلکي زده کړې د

خپلې ټولنې د اړتيا لپاره وې، نه د نورو ټولنو لپاره. تر هغو پورې، چې دوی د نورو ټولنو د قانوني اتباعو په توګه منل کېدل او بیا د دوی د مسلک ارزونه کېدل، دې کې نوډ پر وخت تېرېده، د مسلکي کادر او د هغه د مسلک ترمنځ ډېر زیات ذهني واټن رامنځته کېده. ډېرو کمو مسلکي اشخاصو په پاکستان، ایران او ځینو نورو هېوادونو کې په هغو خیریه موسسو کې، چې د افغانستان او افغانانو لپاره یې کار کاوه، خپل مسلکي او یا هم مسلک ته نږدې کارونه پیدا کړل. ځینو په همدې موسسو کې د خپل مسلک مخالف او مغایر کار هم له دې کبله مانه، چې ژوند یې له ورپېښو خطرونو څخه خوندي شي. د ژوند له ستونزو پرته تحصیل کړي افغانان د هجرت په چاپېریال کې له فکري، سیاسي او نورو ستونزو سره هم مخ وو. دا ستونزې په پاکستان او ایران کې تر نورو زیاتې محسوسې وې. په دې هېوادونو کې په تحصیل کړو افغانانو د ژوند ساحه ډېره تنګه وه، ان دا چې د دوی ژوند یې له سختو خطرونو او ګواښونو سره مخ کړی و. ځینو افغان پوهانو، چې د سیاسي، فکري او نورې بې عدالتۍ او د ګاونډیو د ناوړه نیتونو پر وړاندې څه غبرګون ښوده، نو د واکمنو او د هغو د اغېزمنو سیاسي او پوځي ډلو له خوا په چټکۍ سره وژل کېدل. د بښنې نړیوال سازمان د یو گزارش له

مخې په تېرو څو کلونو کې يوازې په پاکستان کې ۲۱ تنه افغان پوهان او تحصیل کړي اشخاص ترور شوي دي. پوهاند دوکتور بهاءالدين مجروح، دوکتور نسيم لودين، عزيزالرحمن الفت او نور يې څرگندې بېلگې دي. همدغه چار او لامل تحصیل کړي افغانان له هجرت نه بل هجرت ته مجبور کړل. ډېر افغانان د نړۍ په گوټ گوټ کې خواره شول، هر چا چې هر هېواد ته پناه يوړه، نو خپل اصل مسلک ترې پاتې شو، هلته يې له سره نوی ژوند پيل کړ او د نوي کار او مسلک په لټه کې شول. په پرمختللو هېوادو کې ډېر کم شمېر هغو افغانانو له خپل مسلک سره سمه دنده پيدا کړه، چې په همغو هېوادونو کې يې لوړې زده کړې ترسره کړې وې. لنډه دا چې، بېلابېل عوامل د دې سبب شول، چې ډېر تحصیل کړي افغانان لومړی د خپل هېواد پرېښودو ته اړ شول او بيا په نورو ټولنو کې د خپل مسلک پرېښودو ته. اوس په هېواد کې د پخوا په اندول د لوستو کسانو شمېره ډېره راټيټه شوې ده. د تحصیل کړو افغانانو شمېر خو بېخي ډېر راټيټ شوی دی. اوس په افغانستان کې د مسلکي کادرونو د نشتوالي او کموالي يوه لويه خلا احساسېږي، له کادري پلوه د ټولني د اړتيا پوره کول به يوه هغه لويه ستونزه وي، چې راتلونکي

حکومتونه به ورسره مخ وي، خود هېواد د دې کادري ضايعي ترڅنگ يوه د خوشالي خبره داده، چې د جگړې په بهير کې چې کوم افغانان بهرنيو هېوادونو ته لاړل، د هغوی د ځوان پښت يوي برخې او نوي نسل په همغو ټولنو کې پر زده کړو پيل وکړ. د دې زده کړو ستنې او معيار تر هغو زده کړو هم پورته و، چې پر دې تېرو کلوو په جگړه ځپلي افغانستان کې روانې وې. افغانانو په دې ټولنو کې د وخت نوي او عصري علوم زده کړل او په بېلابېلو علمي څانگو کې يې ځانونه ورسول، دا چې دا افغانان به بېرته خپل هېواد ته ستانه شي او که نه؟ هغه اساسي پوښتنه ده، چې سړی ورته د شک او گومان په سترگه کتلاي شي او د افغاني ټولني د ژوند په نېرازی او د چارو په سمون پورې تړلې گڼل کېدی شي.

ځيني هغه افغانان، په ځانگړي ډول تحصیل کړي اشخاص، چې د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې استوگن شوي او د عمر زياته برخه يې په خپل هېواد کې تېره کړې ده، هغوی سره له دې، چې په هغو ټولنو کې د ژوند د نورو اړتياوو له پلوه سوکاله او بسيا دي، خو له رواني او ذهني پلوه خپل هېواد او ټولني پسې ډېر ځورېږي. د دې ډول اشخاصو لپاره که په هېواد کې يو څه د تنفس ساحه برابره شي، نوزيات امکان شته، چې بېرته خپل هېواد ته راوگرځي، خو د دې ډول

تحصيل کړو اشخاصو په باب باید وویل شي، چې دوی د ژوند او خپلو علمي تجربو یو اوږد پړاو تېر کړی او ازمويلی دی، دوی ته د فزیکي او ذهني کار ډېر کم وس او ځواک پاتې دی، دا کسان که خپل هېواد ته بېرته را هم شي، نو دوی به یوازې له رواني پلوه خپل ځانونه ډاډمن کړي، خو هېواد ته به ډېر کار ونه کړای شي. بل اټکل دا هم دی چې په نورو ټولنو کې د دوی د ژوند د هوساینې اقتصادي کچه تر هغه وخته هم زیاته او چته شوه، چې دوی پخوا په خپله ټولنه کې درلوده، دا امکان هم لرې بنکاري، چې افغاني ټولنه دې له اقتصادي پلوه د دوی په عمر کې هغه کچ او معیار ته ور رسېږي، نو کېدی شي د اقتصادي کچې د ټیټوالي او د رواني ډاډ په یوه حایله فضا کې ژوند وکړي، د دې ټولو ستونزو د یادونې تر څنګ اصلي خبره همغه د دوی د عمر خبره ده، چې د دوی عمر نور څومره اټکلېدی شي او انسان په څومره عمر کې د څومره کار کولو جوگه وي؟

دویمه ډله هغه افغانان دي، چې د خپل عمر په نیمایي برخه کې یې هېواد پرې ایښی دی. ځینو یې لوړ تحصیل کړی او له ځینو نیمگړی پاتې شوی، دا ډول اشخاص هم کېدی شي له خپل ولس او هېواد سره خپله مینه وپالي او د حالاتو په رغون او سمون سره بېرته راتگ ته لېواله شي، خو دوی به هم په

اسانۍ سره د هغو ټولنو نور مال او متمدن ژوند ، چې اوس په کې اوسېږي ، يوازې د خپل احساس قرباني نه کړي او ژبه هېواد ته ستانه نه شي ، يوازې احساس نه شي کولای د ژوند چارې خړوبې کړي ، تر هغه چې د ژوند رغنده توکي ، د افغاني ټولني ژوند سوکاله او هوسا نه کړي. ولولې ، احساس او شعارونه به ډېر کار ورنه کړای شي.

دويمې ډلې ته له دې امله د راتگ هيله کېدی شي ، چې دوی لاد عمر په نيمايي واټن کې دي. که چېرې په دې ترڅ کې لوی خدای (ج) زموږ پر ولس د رحمت باران ووروي او د سوکالی پر بنسټ په خپلو وزرونو زموږ ولس ته مينه او سوکاله ژوند ډالی کړي ، نو بيا د دې اټکل کېدی شي ، چې يو شمېر تللي افغانان بېرته خپل هېواد ته راستانه شي.

درېيمه ډله هغه افغانان دي ، چې د ژوند لږه برخه يې په افغانستان کې تېره کړې او زياته برخه يې په نورو هېوادونو کې ، د دې ډول افغانانو ملي احساس او ولوله د پورتنیو دوو ډلو په انډول لږ شان کمزوري ځکه برېښي ، چې دوی د هماغو ټولنو رنگ اخیستی او اخلي يې ، زده کړې ، کلتور ، عادتونه او نور يې ضرور د هماغو ټولنو اغېز زغمي. له خپلو افغان کورنيو سره د ژوند ، تماس او اړيکو له امله به په کې يو څه

افغاني ځانگړنې هم راوټوکېږي، خو نه د بشپړو افغانانو په شان.

په حقيقت کې د دې درې وارو کټگوريو افغانانو د تگ له امله افغاني ټولني زيات زيان زغملی دی. د دې زيانونو ترڅنگ د دې اشخاصو تگ زموږ ټولني ته يو څه گټې هم رسولي او رسوي يې او د نورو گټو اټکل هم کېدی شي. هغه افغانان چې بهرنيو او پرمختلليو هېوادونو ته تللي او اقتصادي ژوند يې د افغانستان په اندول ډېر ښپرازه دی، هلته د کار او استوگنې له کبله زياتې پيسې ترلاسه کوي، دا پيسې نه يوازې د خپل ژوند د خړوبولو لپاره لگوي، بلکې يوه ياد وړ برخه يې دلته خپلو کورنيو، خپلوانو او دوستانو ته هم رالېږي او په دې ډول د دوی د ژوند د ستونزو په اوارې کې برخه اخلي.

افغانان هره مياشت له لويديزو هېوادونو څخه په اټکليز ډول په مليونونو ډالره رالېږي، چې په پېښور او د افغانستان کې پرې د ژوند چارې سمبالېږي. د ژوند د چارو ترڅنگ په بهر کې مېشته افغانانو په علمي برخه کې هم زيات خدمتونه او هڅې ترسره کړي او ترسره کوي يې. دوی نه يوازې د پوهې او عصري علومو په نويو څانگو کې زده کړې کوي، بلکې د علمي، ادبي او تاريخي کتابونو پر ليکلو او چاپ هم

مصروف دي. دغه راز د هېواد د نورو پوهانو اوليكوالو د
اثارو په چاپ كې هم زياته ونډه اخلي. كه يوازې په وروستيو
پنځو كلونو كې د علمي، ادبي او تاريخي كتابونو د چاپ
بهير ته پام وكړو، نو په دې ترڅ كې د همدغو لويديځ مېشتو
افغانانو په مالي مرستو او هڅو په سلگونو عنوانه كتابونه،
چې د چاپ شمېر يې لكونو ټوكو ته رسېږي، چاپ شوي دي. د
اټكل له مخې دا تر ۱۳۷۱ل كال وروسته د افغانستان د
جنجاليزو حكومتونو د ټول فرهنگي كار خو برابره كار گڼل
كېږي، يانې بهر مېشتو افغانانو د خپل هېواد فرهنگ ته تر
وروستيو حكومتونو سلگونو ځله زيات گټور كار كړی دی.
كه د حكومتونو له خوا د هېواد كلتور ته د وړاړول شوي زيان
جاج په پام كې ونيسو، نو بيا خود بهر مېشتو گټور او د
زورواكانو زيان رسوونكي كار هېڅ سره پرتله كېدلاى نه شي.
دا افغانان هلته له نړيوال تمدن او پرمختگ سره زيات بلد
شول او اوس عملاً خپله هم په كې برخه اخلي، نو كه چېرې يو
ملي حكومت جوړ شي او ټولنه د سوکالی پر لوري روانه شي
او د دوى د راتگ امكانات برابر شي، نو دا به د افغانستان د
يوريزرف كادر په توگه كار وركړي. اوس دا پوښتنه رامنځته
كېږي چې ايا د دې امكانات به پيدا شي، چې دا افغانان بېرته
خپل هېواد ته راستانه شي؟ دا امكانات به كوم او په څه ډول

وي؟ په دې باب سپړی ویلای شي، چې که چېرې په افغانستان کې په رښتیا هم یو ملي او مترقي حکومت جوړ شي، چې اصلي موخه او هدف یې یوازې او یوازې د هېواد پرمختیا او د خلکو هوساینه وي، نو بیا خو کېدی شي، د هرې ستونزې حل ولټول شي. ملي حکومت باید تر هر څه دمخه ستونزه تشخیص او بیا یې د علاج په لټه کې شي.

که چېرې یو حکومت وغواړي، چې دا افغانان بېرته خپل هېواد ته ستانه شي، نو تر هر څه دمخه باید یوه سالمه ذهني فضا رامنځته کړي، فکري اختناق، سیاسي زورواکي او نورې رېرې، چې د ټولني د لوستي قشر د فرار سبب شوي، له منځه یوسي.

مسلکي او علمي معیار په پام کې ونیول شي (کار د کار اهل) ته خبره عملي شي، پوهنیز کار خپل مادي ملاتړ ترلاسه کړي او مانیز ارزښتونه بېرته پرځای شي. هغه افغانان، چې په نورو هېوادونو کې اوسېږي، هغو ته د افغانستان د نورو خلکو په شان د هېواد د برخلیک په ټاکلو کې برخه ورکړل شي او هغوی په هېوادنیو چارو کې برخمن وگڼل شي. دا کار به له خپل هېواد سره د هغوی په دایمي ذهني پیوستون کې لا مرسته وکړي او د لرې والي احساس به یې له منځه لاړ شي.

بهر مېشته افغانانو ته د تگ راتگ اسانتياوې برابرې شي، دوی وهڅول شي چې له خپلې خوښې سره سم، د هېواد په اقتصادي او فرهنگي رغونه کې برخه واخلي. هغو افغانانو، چې په بهر کې يې لوړې زده کړې کړي، د نويو عصري علومو په برکت کولای شي، چې د هېواد په فرهنگي او اقتصادي رغونه کې کارنده ونډه واخلي. هغه ذهني ستونزې او دېوالونه، چې پخوا د ټولني د بېلابېلو قشرونو ترمنځ رامنځته شوي وو، هغه بايد له منځه لاړ شي، يوه د مينې او صميميت فضا رامنځته شي.

هغه افغانان چې د بهرنيو هېوادونو تابعيت يې منلی، خپل هېواد کې بايد ورته د موقتي او يا دايمي استوگنې په برخه کې اسانتياوې رامنځته شي.

که ملي حکومت له هغو هېوادونو سره، چې افغانان په کې مېشته دي، داسې يوه مفاهمه وکړای شي، چې کوم مادي امتياز چې دغه هېوادونه يې اوس افغانانو ته ورکوي، که دا هغوی ته، افغانستان ته د بېرته ستنېدنې په حالت کې هم ورکړي، نو دا کار به هم د ځينو هېوادوالو په راستنېدنه کې اغېزناک واقع شي.

ورځ پر ورځ تخنيکي پرمختگونه زياتېږي، ملي حکومت کولای شي، د نويو تخنيکي وسايلو په واسطه په بهر کې

مېشته افغانانو سره خپل تماس ټينگ کړي او له دې لارې د هغو راتگ او يا هم د مرستو د جلبولو زمينه برابره کړي. ملي حکومت کولای شي، د افغانستان د سفارتونو لارې په هغو هېوادو کې، له مېشتو افغانانو سره همېشني تماس ټينگ کړي، کلتوري غونډې جوړې او نورې ملي هڅې وکړي، دا به له خپل هېواد سره د هغو افغانانو په رواني پيوستون کې ډېره مرسته وکړي او د بېرته راستنېدو روحیه به په کې پياوړې کړي او داسې يو لړ نورې لارې چارې.

خو او سمهال د دې ډول يادونو عملي کېدل ناشوني ښکاري، د ملي حکومت جوړېدو هيله لا ډېره گړندی او ځلنده نه ښکاري، ټولنيز، اقتصادي او پوځي کرکېچ لا اوس هم دوام لري او اوس هم په زرگونو افغانان، لکه د سېلاب په شان، نورو هېوادونو ته د تلو په حال کې دي، چې گڼ شمېر يې تحصيل کړي افغانان دي.

که دا لړۍ په همداسې چټکۍ سره دوام ومومي، نو په راتلونکو څو کلونو کې به د يوې ادارې پر سر يو د لوړو زده کړو خاوند هم پاتې نه شي، نو که اوسني حکومتونه د نورو افغانانو د راتللو وس نه لري، نو دومره خودې وکړي، چې د ولس د ژوند په ټولو برخو کې دې وچ ذهني اختناق ختم او يو څه نرمښت دې راولي، چې هر چاته يو څه د ژوند او تنفس

ساحه برابره او پراخه شي او په دې ډول دې بهر ته دنورو
تلونكو افغانانو مخه ونيول شي.

اخځونه

- ۱- حبيب الله رفيع، په افغانستان کې د عصري ښوونې او روزنې پيل او پرمختيا، پېښور، ۱۳۷۷ل کال.
- ۲- شباهنګ، بازسازي نهاد های فرهنگي افغانستان، د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه، پېښور، ۱۳۷۲ل کال.
- ۳- گزيده شاخصه های احصائيوي، د احصايي وزارت د نشراتو رياست، کابل، ۱۳۷۰ل کال.
- ۴- Afghan Refugee Bulletin, UNHCR, February, ۱۹۹۹.
- ۵- حقايق تاريخي و ارقام احصائيوي درباره کابل، د احصايي مرکزي اداره، ۱۳۶۲ل کال.
- ۶- د افغانستان کالني، کابل، ۱۳۶۱ل کال.
- ۷- پوهنمل دوکتور نجيب الله فايز، اجتماعي علوم مجله، کابل پوهنتون، ۱۳۶۸ل کال.
- ۸- سالنامه احصائيوي، د احصايي وزارت، کابل، ۱۳۶۹ل کال.

- ۹- پوهنيار محمد نبي فراهي، هيله مجله (۲) گڼه، پېښور، ۱۳۷۲ل کال.
- ۱۰- ډاکټر محمد اکبر اکبر، هيله مجله (۱) گڼه، پېښور، ۱۳۷۲ل کال.
- ۱۱- د افغانستان د بهرنيو چارو وزارت يو گزارش، کابل، ۱۳۷۷ل کال.
- ۱۲- د افغانستان کالني، کابل، ۱۳۶۶ل کال.
- ۱۳- پوهاند غونچه گل حبيب ساپي، ننگرهار مجله، ۱۳۷۷ل کال.
- ۱۴- د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب ادارې يو راپور، کابل، ۱۳۷۸ل کال.
- ۱۵- د کابل پوهنتون کتلاک، کابل، ۱۳۶۲-۱۳۶۳ کلونه.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل
یون د حاجي
محمد خان زوی پر
۱۳۴۶ل کال، د
لغمان ولایت د
الینگار ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او
په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې
څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو
او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له
نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډبرنبه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د بنمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له

خوا ترسره شول. استاد يون د اساسي قانون د تصويب په لويه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد يون په ختيزو ولايتونو کې د افغانستان د جمهوري رياست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لويو جنگسالارانو او ځينو تنظيمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زيات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد يون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تردې لوره دنده دروسپارو، خو استاد يون ونه منله او خپلې استادۍ ته يې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ ال کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د واقعيتونو او حقايقو د څرگندېدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نيولی دی. که څه هم

ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خونبوي، خو يو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. دهغه ملي او گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه د دې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اېښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې

ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټه او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستي ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پردې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنگوالي	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اوونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

- هیلې ګډه شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷
- نیمګړي ارمانونه د حیران شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷
- د لوونو فصل ګډه شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷
- د نازو انا یاد د سیمینار د لیکنو ټولګه دویم ۱۳۸۷
- داستاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه درېیم ۱۳۸۷
- سیندونه هم مري د اسحق تنگیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترخندو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷

- د پښتو شعر هندسي جوړښت ۱۳۸۷ شپږم
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷
- انديال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هيله د خپلو سريزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري يون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنگي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ايډيال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په وړېمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سياسي کرلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنۍ رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړيوال ماته و خوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد يون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په
فرهنگي کارو زيار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هيله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل-افغانستان

Causes of Afghan Brain Drain

By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-15-0

9 789936 500150 >

د خپرونو لړ: (۱۶)

**Get More e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**